

Zrod výskumu verejnej mienky na Slovensku: inštitucionálne a politické súvislosti¹

Miroslav Tížik²

Sociologický ústav SAV, v.v.i., Bratislava

The Birth of Public Opinion Research in Slovakia. Institutional and Political Contexts.

In the history of Slovakia, before 1990, there were more of workplaces that carried out sample surveys on a representative sample of the Slovak population. From the first post-war years they focused on one of the key components of such research – public opinion research. Almost the entire history of public opinion research in Slovakia is connected with the workplaces belonging to the state authorities. The study is devoted to the description of the existence of the first institution for public opinion research in Slovakia – the The Institute for Public Opinion Research, which existed as a department under the Commissionership of Information in Bratislava in 1947 – 1950. In describing the circumstances of its establishment, it also indicates the background of the establishment of the Czechoslovak Institute for Public Opinion Research, operating under the Ministry of Information in Prague between 1946 and 1950.

Sociológia 2022, Vol. 54 (č. 1: 53-83)

<https://doi.org/10.31577/sociologia.2022.54.1.3>

Key words: *The Institute for Public Opinion Research at the Commissionership of Information; The Czechoslovak Institute for Public Opinion Research; public opinion research; sociology; institutional analysis; Czecho-Slovak relations; history of Slovak sociology*

Úvod

História prieskumov verejnej mienky, teda reprezentatívnych výskumov národných populácií má vo svetovej sociológii už pomerne dlhú tradíciu. Má však rôzne východiská a zdroje, ktoré sa až v medzivojnovom období spojili do toho, čo sa všeobecne označuje ako výskum verejnej mienky.

Na rozdiel od sociológie ako samostatnej disciplíny, formálne založenej v Európe, boli základy výskumu verejnej mienky (a to aj vo svojej neskoršej podobe) ako reprezentatívnych výberových výskumov postavené v USA. Výskumy verejnej mienky boli od počiatku v Spojených štátoch formované nielen miestnymi intelektuálnymi tradíciami, ale aj hlbším prepojením vedy a marketingu a toho, čo sa dnes označuje ako komerčná sféra. Zatiaľ čo v Spojených štátoch sa dôležitými aktérmi pri rozvoji výskumu verejnej mienky stávali súkromné nadácie alebo donori, prípadne súkromné univerzity, európska tradícia začala rozvíjať výskum verejnej mienky v prostredí verejných a štátnych inštitúcií – vysokých škôl, štatistických či iných štátnych organizá-

¹ Príspevok bol vypracovaný v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA 2/0046/19: *Obraz „Iného“ v slovenskej politike po roku 1989*.

² Mgr. Miroslav Tížik, PhD., Sociologický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovensko. E-mail: miroslav.tizik@savba.sk. Autor ďakuje dvom anonymným recenzentom za podnetné pripomienky k rukopisu štúdie.

cií. Dôležitým aktérom v zmysle zadávateľa a aj donora sa v tejto oblasti výskumu teda stal štát a jeho inštitúcie.

O počiatkoch výskumu verejnej mienky a o prvých kritických reakciách na ich dopady je dôležité sa zmieniť z dvoch dôvodov. Po prvé, kontext vzniku naznačuje prepojenie obsahu a zamerania takéhoto druhu výskumu, finančne aj personálne veľmi nákladného, so záujmami zadávateľa, ktorý vymedzuje rámce smerovania výskumu. Po druhé, podobné tendencie a aj kritika, hoci v inom kultúrnom a politickom kontexte, sa objavili aj v povojnovom Československu, hoci so zásadne odlišnými dôsledkami na existenciu a podobu sociológie u nás.

V prípade povojnového Československa sa prejavili viaceré mimovedné faktory a globálne trendy pôsobiace na počiatkové podoby výskumu verejnej mienky. Na jednej strane to bola snaha výrazne sa priblížiť metodologickým a aj tematickým trendom dobovej angloamerickej vedy v oblasti skúmania ľudského správania. Treba vziať do úvahy, že v Československu sa prvý výskum realizovaný na princípoch takzvanej gallupovskej metodológie uskutočnil len desať rokov od slávneho Gallupovho výskumu volebných preferencií v roku 1936, v ktorom sa pomerne presne predpovedali výsledky amerických prezidentských volieb. Sústredenie sa na históriu výskumu verejnej mienky na Slovensku zároveň môže priblížiť dve stránky dobovej československej sociológie. Na jednej strane môže smerovať k zodpovedaniu otázky, či a ak áno, tak v akej podobe existovalo niečo také ako československá sociológia. Na druhej strane môže poukázať na mieru autonómie a samostatnosti slovenskej sociológie a vedeckého skúmania sociálneho života vzhľadom na českú tradíciu. Toto napríklad už v 60. rokoch zdôrazňoval Teodor Ollík, keď upozorňoval, že dejiny slovenskej sociológie tvorili relatívne samostatnú časť dejín československej sociológie (Ollík 1968). Obe tieto stránky dobovej sociológie je dôležité zasadiť do špecifických politických podmienok a ako bude zrejmé, najmä do štátoprávných vzťahov, ktoré zasahovali aj do formovania vnútornej podoby československej (a tak aj slovenskej) sociálnej vedy a jej využívania pri riadení spoločnosti.

Napriek zdôrazňovaniu samostatných koreňov slovenskej sociológie oproti sociológii českej, ktorá sa stala základom sociológie československej, treba upozorniť na jedno špecifikum v oblasti spoločenských vied na Slovensku, ktoré pripomenul Karol Hollý. Totiž jednou z charakteristík centrálnych vedeckých aktivít na Slovensku v medzivojnovom období bolo ich takmer výlučné zameranie na spoločenské a humanitné vedy (Hollý 2011). Podobne aj Slovenská akadémia vied a umení (SAVU), založená počas vojnovy Slovenskej republiky, v tom čase vyvíjala činnosť takmer výhradne v oblasti humanitných vied, ostatné odbory sa takmer nerozvíjali (Hudek 2011: 52). Toto výrazne ovplyvnilo aj budovanie vedeckých a vzdelávacích inštitúcií

a posilnenie pozícií predstaviteľov spoločenských a humanitných vied v takých inštitúciách, akými boli Slovenská akadémia vied a umení (SAVU) či Umelecká a vedecká rada (UVR), ktoré existovali v povojnovom období. Na ich čele stáli práve predstavitelia spoločenských a humanitných vied, medzi nimi aj predstavitelia sociológie, napríklad Anton Štefánek. V období tesne po druhej svetovej vojne a neskoršie bola silná prítomnosť humanitných a spoločenských vedcov v kľúčových vedeckých orgánoch súčasťou meniacich sa vzťahoch medzi už etablovanými spoločenskými a humanitnými vedami a vedami prírodnými a technickými.

Na problémy pri kompletizácii podkladov k analýze dejín výskumu verejnej mienky na Slovensku treba upozorniť aj preto, že tak v prípade dejín empirického výskumu vo všeobecnosti, ako aj pri téme histórie výskumu verejnej mienky na Slovensku ide zatiaľ len o veľmi málo prebádanú oblasť. V prípade reflexie histórie výskumu verejnej mienky existuje najmä analýza výskumu v Československu (s výnimkou histórie samostatných slovenských pracovísk). Príkladom takejto analýzy je štúdia Vávru a Čížka, v ktorej sa zamerali na vzťah výskumu verejnej mienky v takej podobe, v akej bol robený v rokoch 1946 – 1950 v rámci *Československého ústavu pro výzkum veřejného mínění* (ČÚVVM) a od roku 1967 *Ústavom pre výzkum veřejnej mienky pri ČSAV v Prahe* (ÚVVM ČSAV) a jeho nasledovníkmi, k trom dôležitým fenoménom, v ktorých sa výskumy realizovali – vo vzťahu k vede, štátnemu aparátu a vo vzťahu k verejnosti (Vávra – Čížek 2020: 14). Práve tieto tri kontexty sú dôležité aj pri zhodnotení vývoja výskumu verejnej mienky na Slovensku, no s tým, že v celom analyzovanom období rokov 1945 – 1989 boli tieto kontexty v podstate zdvojené – tento vzťah bol vždy formovaný nielen v slovenskom, ale zároveň aj v československom kontexte.

Počiatky výskumu verejnej mienky v Československu

V súvislosti s hľadaním prvých reprezentatívnych výberových prieskumov verejnej mienky na Slovensku treba vziať do úvahy ten fakt, že existencia prvého pracoviska skúmajúceho verejnú mienku je v slovenskej, a tiež v československej sociológii takmer neviditeľná. Pomerne podrobne je už spracovaná história a činnosť *Československého ústavu pre výzkum veřejnej mienky v Prahe* (ČÚVVM), existujúceho v rokoch 1946 – 1950 (Adamec 1966a, 1966b, 1996; Bečvář 1996; Jungová 2008; Šamanová 2006; Šubrt 2016; Vávra – Čížek 2020). No o slovenskej tradícii výskumu verejnej mienky stelesnenej Ústavom pre výzkum verejnej mienky, ktorý bol v povojnovom období založený na vtedajšom Povereníctve informácií (ÚVVM PI)³ zatiaľ

³ Z dôvodu viacerých inštitúcií, ktoré niesli označenie Ústav pre výzkum verejnej mienky budeme pri každom špecifikovať, k akej inštitúcii alebo zriaďovateľovi patril. ÚVVM PI znamená, že existoval na Povereníctve informácií.

neexistuje žiadna ucelenejšia štúdia. Slovenský ústav existoval od konca roku (november) 1947 do roku 1950 (výskumy realizoval od jari 1948). Asymetria v spracovaní histórie výskumu verejnej mienky na Slovensku a v Česku ukazuje aj na mieru a podobu kontinuity oboch národných sociológií po roku 1989.

K okolnostiam vzniku a činnosti ÚVVM PI sú dostupné pravdepodobne len dve nedokončené sociologické práce Ľ. Šrámk (Šrámek 2000, Čukan – Šrámek 2015). Na Šrámkove zistenia odkazuje len publikácia Hallona a Leškovej zameraná na históriu výskumu kultúry a inštitúcií s ním spojených (Hallon – Lešková 2018). Viac o okolnostiach vzniku a činnosti pracoviska môžeme zistiť pravdepodobne už len v materiáloch uložených v archíve Slovenskej akadémie vied v zložke Sociologického ústavu SAV (O činnosti ústavu...) ⁴ a v sociológmi na Slovensku a ani v Česku zatiaľ nerefektovanej štúdií historika Michala Barnovského (Barnovský 2004). Nespracovanosť činnosti a okolností vzniku tohto pracoviska vedie k viacerým dezinterpretáciám či faktografickým chybám. Okrem zmienených Šrámkových (inde necitovaných) prác (Šrámek 2000; Čukan – Šrámek 2015) neexistuje na Slovensku v dostupných sociologických textoch žiadna iná zásadnejšia informácia o obsahu činnosti tohto pracoviska ⁵. V Česku môžeme nájsť niekoľko drobných odkazov o histórii slovenského pracoviska, no tie si zásadne protirečia. Zatiaľ čo Čeněk Adamec v spomienkovej knihe uvádza, že o existencii ÚVVM PI (bez ďalších podrobnejších informácií) sa dozvedel od iného svojho kolegu pôvodom zo Slovenska a od kolegov z Británie (Adamec 1996), v elektronických dejinách českej sociológie (Nešpor 2017), ale aj v iných štúdiách o vzniku výskumu verejnej mienky v Československu (Šubrt 2016; Jungová 2008) existuje zmienka, že predpokladané slovenské paralelné pracovisko k vtedajšiemu pražskému *Československému ústavu pro výzkum veřejného mínění* (ČÚVVM) nikdy nevzniklo. Táto dezinformácia sa pravdepodobne objavila a neskôr reprodukovala v prostredí českej sociológie na základe informácie z obdobia pred založením slovenského pracoviska, konkrétne od Cyrila Hericha v bulletine *Veřejné mínění* ⁶ z roku 1946, ktorého v takomto duchu cituje napríklad Šubrt (Šubrt 2016: 26).

⁴ Jeden z materiálov v archíve odkazuje na Návrh predložený pracovníkom Sociologického ústavu SAV Martinom Katriakom na zriadenie ÚVVM na SAV, no podklady Sociologického ústavu SAV z roku 1966 o histórii ÚVVM z rokov 1947 – 1950 (O činnosti ústavu...) nemajú uvedeného autora. Je pravdepodobné, že autorom podkladov a zdôvodnenia bol Martin Katriak.

⁵ Veľmi nekonkrétnou zmienkou o existencii výskumov verejnej mienky na Slovensku je poznámka v drobnej správe Jozefa Karáska v časopise *Sociológia* v roku 1990, kde autor považoval rok 1967 za počiatok nadviazania realizácie výskumov verejnej mienky, ktoré údajne začali v roku 1946. (Karásek 1990: 547) Podľa nesprávne uvedeného roku začiatku realizácie výskumov však môžeme predpokladať, že Jozef Karásek o činnosti pracoviska nebol hlbšie informovaný. Podobne len naznačená existencia bez ďalších informácií o pracovisku sa nachádza v práci Szomolányiovej. (Szomolányiová 1990).

⁶ Miestu časopisu v rámci činnosti ČÚVVM sa venuje napríklad Jungová (2008) alebo aj Adamec (1966a).

Príbeh výskumu verejnej mienky v Československu má aj veľmi silné politické súvislosti. Jednou z nich je napríklad oficiálna politika štátu, keď tesne po skončení II. svetovej vojny mal výskum verejnej mienky pomerne silnú politickú podporu, a to dokonca aj zo strany predstaviteľov KSČ. No len štyri roky od spustenia prvých výskumov verejnej mienky, po tom ako získala moc v štáte komunistická strana, sa stal, podobne ako sociológia, predmetom spochybňovania a nakoniec bola realizácia výskumov verejnej mienky na dlhú dobu pozastavená. V počiatočnom období bol výskum verejnej mienky súčasťou verejných programov zameraných na využívanie vedy pri reformách alebo rekonštrukcii vojnou poškodených spoločností. Adamec napríklad pripomína dobovú existenciu „priaznivých podmienok pre výskum pre aplikáciu sociologických metód výskumu v oblasti štátnej správy“, pričom miesta centrálného riadenia by ich mohli použiť v širokom okruhu rozhodovania (Adamec 1968: 313). Pripomína aj politický rozmer samotného výskumu, keď dôležitým faktorom existencie pražského ústavu sa stal „duch Košického vládneho programu, ktorý akcentoval účasť obyvateľstva na výstavbe štátu“ (Adamec 1968: 313), no uvádza aj oceňovanie výskumu verejnej mienky politikmi, napríklad predstaviteľmi Národného frontu. Cituje napríklad podporné a pochvalné vyjadrenie vtedajšieho predsedu vlády ČSR Klementa Gottwalda v rozhovore, ktorý poskytol pre časopis *Veřejné mínění*, z februára 1947⁷ (Adamec 1968: 313).

Zaujímavé sú však aj ďalšie politické súvislosti, ktoré ovplyvňovali počiatky výskumu verejnej mienky v Československu. Okrem vzťahov slovenského pracoviska v Bratislave k pražskému pracovisku je dôležité zohľadňovať aj dobové politické spory o kompetencie v politickom riadení a spravovaní povojnového Slovenska. Príbeh ÚVVM PI je názorným príkladom dôsledkov dobovej podoby delby moci a kompetencií medzi Slovenskom a pražskými centrálnymi orgánmi verejnej moci. V neposlednom rade ide aj o kontextualizáciu počiatkov výskumu verejnej mienky do fungovania akademického sveta v oboch častiach vtedajšieho štátu, keďže na Slovensku bola činnosť ÚVVM PI podobným spôsobom ako v Česku úzko spojená s činnosťou najvýznamnejších osobností slovenskej dobovej sociológie. Vzťah slovenskej a českej sociológie, podobne ako aj vzťah politických reprezentácií sa ukázal veľmi dôležitým pre pochopenie vzniku dvoch pracovísk pre výskum verejnej mienky v povojnovom Československu.

⁷ Presné vydanie rozhovoru Adamec uviedol vo svojej štúdii Adamec (1966b: 394).

Dvojkoľajnosť počiatkov výskumu verejnej mienky

V prvých povojnových rokoch vznikli v Československu dve pracoviská pre výskum verejnej mienky. Prvé v Prahe, fungujúce od roku 1946⁸ ako *Československý ústav pro výzkum veřejného mínění* (ČÚVVM), bolo zriadené v rámci činnosti Ministerstva informácií, ktoré viedol vo viacerých vláдах v období 1945 – 1953 komunistický politik Václav Kopecký (Adamec 1966a). Pražský ústav už v roku 1946 realizoval výskum, z ktorého urobil veľmi presnú prognózu výsledkov parlamentných volieb v máji 1946 v českej časti štátu. (Adamec 1966b: 393-394) Druhým pracoviskom bol slovenský *Ústav pre výskum verejnej mienky*, zriadený v roku 1947 v Bratislave pri vtedajšom Povereníctve informácií, ktorý prvé výskumy začal realizovať o dva roky neskôr ako pražský, teda až v roku 1948. Len málo zdrojov zaoberajúcich sa problematikou výskumu verejnej mienky pracuje s informáciou, že v rámci ČSR po vojne pôsobili dve výskumné pracoviská.

Pri popise okolností vzniku a podmienok fungovania pražského pracoviska treba zdôrazniť, že pôvodne plánoval robiť výskumy v rámci celej ČSR. No v situácii dlhého hľadania politickej dohody medzi ústrednými pražskými a slovenskými národnými orgánmi v Bratislave zostala jeho činnosť (napriek názvu) zameraná len na prieskumy v českej časti republiky⁹. Napriek trojročnému, zjavne len paralelnému pôsobeniu oboch pracovísk predstava, že inštitúcie vzájomne nekomunikovali a nekoordinovali svoju činnosť, nie je presná. Z posledného obdobia existencie ČÚVVM existuje stručný súhrn výsledkov výskumu dôchodkov domácností z júla roku 1950 (Výzkum důchodů...), ktorý obsahuje popri českých údajoch aj obdobné informácie (pod označením Výzkum č. 22/A) výskumu partnerského slovenského pracoviska. To naznačuje, že minimálne vo finálnej fáze činnosti oboch pracovísk nejaká vzájomná komunikácia, koordinácia, prípadne aj spolupráca aspoň pri vyhodnocovaní výsledkov predsa len existovala¹⁰.

⁸ Podľa archívnej správy Sociologického ústavu SAV z roku 1966 „O činnosti Ústavu pre výskum verejnej mienky na Slovensku v r. 1947 – 1950“, podobne ako u Šubrtu (2016) a u iných autorov bol ČÚVVM zriadený pri vtedajšom ministerstve informácií už v septembri 1945 (Dôvodová správa...).

⁹ Základné informácie o týchto výskumoch a aj základné výsledky sú voľne dostupné na stránkach ČSDA v rubrike staršie výskumy IVVM: <http://nesstar.soc.cas.cz/webview/>. Katalogizovaných v archíve je už (ku koncu októbra 2021) 33 výskumov. Podľa informácií Martina Vávru, ktorý postupne spracováva podklady z ČÚVVM, sa však za celé štyri roky existencie pracoviska zrealizovalo v českej časti štátu najmenej 57 výskumov.

¹⁰ Naznačuje to archívny doklad z archívu Osvetového ústavu v Prahe, označený „Výzkum důchodů domácností. Předběžní zpráva. Listopad 1950“ (ďalej len Výzkum důchodů...), pod ktorý boli pravdepodobne neskôr presunuté pôvodné štruktúry ČÚVVM. Tento výskum z júla 1950 je realizovaný pod hlavičkou Výskumného oddelenia Ľudovýchovného študijného ústavu, ktorý zjavne ešte nejaký čas pokračoval aj v realizácii výskumov verejnej mienky. Po oficiálnom zrušení ČÚVVM a krátkej existencii v rámci Masarykovho ľudovýchovného ústavu, patriaceho tiež pod Ministerstvo informácií, zjavne prebralo agendu výskumné oddelenie, ktoré ku koncu roku 1950 už nenieslo Masarykovo meno. *Masarykův lidověvychovný ústav* bol najskôr premenovaný na *Lidový studijní ústav*, ktorý mal svoje výskumné oddelenie a ten bol v roku 1951 premenovaný na Štátny ľudovýchovný ústav. V roku 1953 bol pod novým názvom Výskumný osvetový ústav presunutý pod Ministerstvo školstva, kde v roku 1957 získal ďalší názov Osvetový ústav. Za kópiu archívnych podkladov z Osvetového ústavu v Prahe ďakujem Martinovi Vávrovi.

Otázkou, akú si kladú aj Vávra s Čížkom (2020) môže byť, do akej miery je možné výskum verejnej mienky (v ich prípade riešia ČÚVVM) považovať za súčasť dobovej, prípadne aj neskoršej sociológie. Toto prepojenie v prípade pražského ČÚVVM našli predovšetkým v osobnosti Čeňka Adamca, ktorý sa stal nielen spojivom medzi povojnovým výskumom verejnej mienky a dobovou akademickou sociológiou, ale aj zosobnením kontinuity medzi pracoviskami založenými v povojnovom období a ÚVVM ČSAV, ktorý vznikol v polovici 60. rokov 20. storočia. O tomto o dvadsať rokov neskôr, v čase obnovy výskumu verejnej mienky písal aj sám Adamec, ktorý naznačuje počiatky pracoviska ako spojenie troch základných ambícií prepájajúcich verejný záujem (verejnú angažovanosť a užitočnosť) s demokraciou a ukotvením vo vedeckých metódach a spoluprácou s akademickou sociológiou. Zároveň upozornil na zásady, ktoré formovali činnosť ústavu počas jeho vrcholného obdobia, za ktoré považuje roky 1946 – 1947. Tieto zhrnul do piatich bodov:

1. Považovať skúmanie verejnej mienky za článok demokratického zriadenia;
2. Aplikovať výskumy na úlohy, ktoré súvisia s budovaním socializmu;
3. Použiť výsledky pre plánovanie a hodnotenie výchovy dospelých;
4. obohatiť výskumom verejnej mienky národný život;
5. aplikovať pri tom výskumné metódy (Adamec 1968: 316).

Existencia dvoch samostatných pracovísk však spôsobila, že výskumy neboli koordinované a prepojené. Ich výsledky teda nie sú porovnateľné (alebo len v niektorých prípadoch, a to v obmedzenom rozsahu), keďže každé skúmalo vlastné témy a používalo aj vlastné dotazníky s vlastnými formuláciami otázok a metodikou vytvárania vzorky. Samostatné slovenské pracovisko okrem toho nebolo viditeľné (lebo nestihlo rozbehnúť včas svoju činnosť) na medzinárodnej mape obdobných pracovísk pre výskum verejnej mienky, ktorú v povojnovom období vytvoril Jean Stoetzel (a publikoval v roku 1948), kde popri Budapešti a Prahe slovenský ústav nebol uvedený (Adamec 1996: 103; Šubrt 2016). Takto sa aj na medzinárodnom výskume z roku 1947, týkajúcom sa okrem otázok náboženského významu aj otázok o OSN, ale aj na medzinárodnom výskume o treste smrti z toho istého roku (Adamec 1966b) podieľal len pražský ústav a údaje sú len za českú časť vtedajšieho štátu¹¹. Táto medzinárodná neviditeľnosť slovenského pracoviska bola síce spôsobená dvojročným oneskorením pri spustení výskumov bratislavského ústavu, no zároveň naznačuje jeho reálny vzťah k ústrednému pražskému pracovisku, ako pracovisku zastupujúceho celoštátny výskum a to aj napriek tomu, že ho reálne nerobilo. O to viac je potrebné ukázať širšie politické a akademické súvislosti vzniku a existencie slovenského pracoviska, ktoré naznačujú úzke previazanie

¹¹ V ČSDA je tento výskum z roku 1947 archivovaný ako *Smišený výzkum XII* s označením CSDA47-9, pričom výskum o treste smrti bol súčasťou *Smišeného výzkumu X* s označením CSDA47-6. Opakovane bola otázka, už len v rámci ČSR, položená o dva mesiace neskôr ako súčasť *Smišeného výzkumu XI*, CSDA47-8.

oboch pracovísk a ich vzťahov s podobou politických zápasov a česko-slovenských vzťahov v rámci povojnového Československa. Na politické súvislosti existencie oboch ústavov poukazujú aj ďalšie existujúce informácie o slovenskom ústave.

Slovenská cesta

Treba zdôrazniť, že na Slovensku sa podobne ako v prípade centrálneho pracoviska rátať s prijatím samostatného zákona o zriadení ústavu pre výskum verejnej mienky. Zatiaľ čo činnosť pražského ČÚVVM mala byť postupne regulovaná na základe zákona národným zhromaždením (teda zákonom platným v celej ČSR), v prípade bratislavského pracoviska sa rátať s nariadením Slovenskej národnej rady (teda so zákonnou pôsobnosťou na území Slovenska). Pracovisko však medzitým vzniklo ku koncu roku 1947 v rámci Povereníctva informácií (ktoré viedol povereník za Demokratickú stranu), pričom prvý výskum realizovalo až v roku 1948, teda takmer dva roky po prvom pražskom výskume. Ani jeden zo zákonov nakoniec nebol nikdy prijatý a ústavy pôsobili až do svojho zániku v rámci štruktúr výkonnej moci.

Ludovít Šrámek, ktorý sa zatiaľ najpodrobnejšie venoval tomuto prvému pracovisku pre výskum verejnej mienky na Slovensku upozorňuje, že nie je zatiaľ známe, kto na Slovensku prvýkrát prišiel s myšlienkou vybudovať takéto pracovisko. Je zrejme len to, že vtedajší povereník informácií Samuel Belluš¹², ako zástupca pripomienkujúceho orgánu rukou dopísal na Osnovu zákona, na základe ktorého sa mal zriadiť Ústav pre výskum verejnej mienky¹³ (v roku 1946 predkladaný vtedajším ministrom informácií Václavom Kopeckým) poznámku, že „podobný ústav by bolo treba i na Slovensku“ (Šrámek 2000: 11). V roku 1946 sa na Slovensku objavilo množstvo stanovísk a podporných vyhlásení slovenských akademikov na vytvorenie samostatného sesterského pracoviska k pražskému ústavu. Už predbežný návrh Osnovy zákona, ktorým sa zriaďuje Ústav pre výskum verejnej mienky¹⁴, naznačuje neprijatie zámeru na vytvorenie celočeskoslovenského pracoviska, ale prijatie predstavy

¹² Samuel Belluš (1916 – 1998) – advokát a politik Democratickej strany. Ako aktívny účastník protifašistického odboja a SNP bol aj členom povstaleckej Slovenskej národnej rady (SNR). V rokoch 1945 – 1947 bol povereníkom informácií v dvoch Zboroch povereníkov, a tiež poslancom Ústavodarného národného zhromaždenia za Demokratickú stranu. Po emigrácii v roku 1948 pôsobil ako riaditeľ československého oddelenia rozhlasovej stanice Slobodná Európa v Mníchove, kde aj zomrel.

¹³ Neskôr bolo pracovisko označované ako Československý ústav pre výskum verejnej mienky (ČÚVVM). Ďalej v texte budú okrem citácií aj české názvy inštitúcií uvádzané v slovenčine.

¹⁴ „Návrh pro obsah průvodního dopisu ke konečné textaci osnovy zákona, kterým se zřizuje Ústav pro výzkum veřejného mínění“ (ďalej len Návrh pro obsah...). Dokument, ktorý z podkladov ČSDA poskytol Martin Vávra je nepodpísaný a nedatovaný, obdobie vzniku sa dá len približne rekonštruovať. Je reakciou na výzvu Ministerstva informácií č. 1075/46 z dňa 25. 1. 1946, ktorým bol do medzirezortného pripomienkového konania zaslaný návrh zákona o zriadení Československého ústavu pre výskum verejnej mienky. Tento návrh osnovy obsahuje aj viaceré základné pripomienky z medzirezortného pripomienkového konania. Barnovský uvádza, že Osnovu zákona predložilo ministerstvo Úradu Predsedníctva vlády ČSR 31. 3. 1946. (Barnovský 2004: 470)

o počiatočnom dvojitoť zabezpečení výskumu – jednou inštitúciou pre Čechy a Moravu a druhou za Slovensko s možným neskorším začlenením výskumov na Slovensku pod zákon o ČÚVVM. Zdôvodnenie bolo takéto: „*K čiastočným odlišnostiam pomerov na Slovensku, a to ako pomerov hospodárskych a kultúrnych, tak aj politických a sociálnych, nie je dobré realizovať výskum verejnej mienky celoštátne, bez nebezpečia skreslenia celoštátneho výsledku výskumu.*“ (Návrh pro obsah...) Barnovský prisudzuje toto zdôvodnenie o odlišnosti Slovenska centrálnemu Ministerstvu informácií ako predkladateľovi osnovy zákona. Je však pravdepodobné, že to nebolo úplne z vôle centrálnych orgánov. Tie prijali takéto riešenie pod vplyvom rôznych tlakov zo Slovenska. Totiž z ďalších archívnych podkladov je zjavná silná iniciatíva rôznych orgánov a inštitúcií na Slovensku, aby sa vytvorilo samostatné pracovisko v Bratislave a objavujú sa okrem iných aj už uvedené argumenty v prospech dvoch pracovísk. Barnovský však uvádza aj informácie o tlakoch viacerých inštitúcií a úradov, ktoré sa v pripomienkovom konaní k návrhu osnovy zákona vyslovili proti tomu, aby pražský ústav vykonával svoju činnosť iba na území Čiech a Moravy a žiadali zriadenie ústavu s celoštátnou pôsobnosťou, čo si nakoniec aj Ministerstvo informácií v Prahe osvojilo (Barnovský 2004: 470). Tento spor sa však netýkal len sporov politikov, ale aktívni pri presadzovaní rôznych modelov boli aj vedeckí pracovníci v oboch častiach republiky. Na jednej strane to boli pracovníci vznikajúceho ČÚVVM, na strane druhej rôzne konštelácie slovenských akademických pracovníkov, ktorí sa snažili zdôvodniť potrebu samostatného pracoviska na Slovensku. Šrámek vo svojej analýze ukazuje ďalšie zápasy o podobu výskumu verejnej mienky v Československu a to už v čase, keď začal v rámci Ministerstva informácií svoju činnosť ČÚVVM. Na základe archívnych materiálov z rokovaní s ČÚVVM v Prahe 14. – 16. 11. 1946 poukazuje na úsilie českej strany (riadiťel dr. Bohuš Pospíšil a prítomný dr. Čeněk Adamec) organizovať výskum s celoštátnou pôsobnosťou z Prahy, pričom v Bratislave mala byť zriadená pobočka centrálného pracoviska a Slováci mali pôsobiť aj v ústredí v Prahe. Postoje českej strany voči odlišným slovenským predstavám podľa Šrámka vyústili až do príkazu vedenia Ministerstva informácií odmietnuť poskytovať informácie o činnosti pražského pracoviska až do vyriešenia vzájomných vzťahov. (Šrámek 2000: 13)

Na Slovensku sa však čoskoro začali objavovať z rôznych strán podporované snahy o vlastné pracovisko. Založeniu ÚVVM PI predchádzalo uskutocnenie porád predstaviteľov rôznych slovenských inštitúcií, na ktorých sa konštatovalo, že „*slovenské pomery a život si rozhodne vyžadujú, aby takýto ústav bol na Slovensku zriadený ako ústav samostatný v úzkej spolupráci s Československým ústavom pro veřejné mínění v Prahe v otázkach celoštátnych*“ (Šrámek 2000: 11).

Slovenské orgány prostredníctvom Povereníctva informácií aktívne pracovali na zdôvodňovaní vytvorenia samostatného pracoviska na Slovensku. Z toho dôvodu požiadali o stanovisko napríklad aj vtedajšiu Slovenskú akadémiu vied a umení (SAVU)¹⁵. Predstavitelia ôsmich vtedajších ústavov (vrátane Sociografického ústavu SAVU) 13. 6. 1946 adresovali povereníkovi Samuelovi Bellušovi stanovisko, v ktorom sa dôrazne „*prihovárajú za zriadenie osobitného ústavu pre výzkum verejnej mienky na Slovensku, so sídlom v Bratislave. Takéto riešenie veci odôvodňujú špeciálne sociopsychologické pomery slovenské, ťažkosti so získavaním a spracovávaním materiálu z prípadného vzdialeného českého ústavu, ako aj potreba túto vec vyriešiť podobne ako u iných štátnych výskumných ústavov (napr. Št. geologický ústav v Prahe a v Bratislave, pedagogický ústav, český v Prahe a Brne, slovenský v Bratislave, hydrologický a meteorologický ústav v Prahe a v Bratislave atď.)*“¹⁶. Podobnú podpornú výzvu pripravil aj Sociologický odbor Matice slovenskej a uverejnil ju v roku 1946 v druhom čísle *Sociologického sborníka*. Redakciou podpísaná výzva¹⁷ vyjadruje podporu návrhu *Povereníctva informácií* zriadiť na Slovensku samostatné, teda sesterské pracovisko, úzko spolupracujúce s pražským pracoviskom a nepodporiť ambíciu, aby pražský ústav svojou činnosťou pokrýval aj územie Slovenska. Toto stanovisko je zaujímavé najmä tým, že uvádza aj niekoľko v podstate praktických problémov, ktoré sú indikátormi autonómie nejakého vedecko-výskumného prostredia. Popri vytvorení pracovných miest argumentuje aj s možnosťou pre slovenských výskumníkov pracovať s výsledkami výskumov a uvádzajú sa v ňom aj ďalšie argumenty predpokladajúce sprístupňovanie výsledkov širšej verejnosti: (O slovenský ústav pre ..., 1946: 150) Zaujímavé je, ako sa dôležitým argumentom stáva odkaz Košického vládneho programu – pre českú stranu v zmysle zapájania verejnosti do rekonštrukcie štátu a budovania, pre slovenskú stranu bol však dôležitejší odkaz dvoch rovnocenných národov. Výskum verejnej mienky ako súčasť sociológie pripomenul v roku 1946 aj Peter Gula, ktorý vo svojom vystúpení v roku 1946 (taktiež publikovanom v *Sociologickom sborníku*) pripomenul jeho význam a naznačil vytvorenie popri pražskom pracovisku, zameranom na výskumy v Čechách, na Morave a v Sliezsku aj slovenského, „politicky neutrálneho“ ústavu pre výskum verejnej mienky, „ktorý by mal aj výchovné poslanie vo verejnej mienke a povzniesol jej prestíž, odlišiac ju od tzv. „hlasu ľudu“ (Gula, 1946: 202). Práve väčšou verejnou angažovanosťou akademikov, nie priamo zapojených do vytvárania nového pracoviska, sa

¹⁵ Viac o vzniku SAVU počas vojnovnej Slovenskej republiky a jej pokusoch o dobudovanie v povojnovom období až po zánik na začiatku 50. rokov 20. storočia uvádzajú vo svojich prácach Pöss, resp. Hudek (Pöss 1994, Hudek 2011).

¹⁶ SAVU odporúča zriadiť Ústav pre výskum verejnej mienky. (z 13. 6. 1946). Archív SAV, Fond Fond SAVU, k. 40, i. č. 119.

¹⁷ Podľa pomerne vysokej zhody obsahu tohto stanoviska a neskoršieho stanoviska A. Hirnera k zriadeniu ÚVVM v Bratislave je možné autorstvo s vysokou mierou pravdepodobnosti pripísať práve Alexandrovi Hirnerovi.

odlišovala situácia na Slovensku od situácie v Prahe. Tam vznikalo pracovisko na pôde ministerstva bez zjavných organizačných komplikácií, s výnimkou dodatočného rozhodnutia obmedziť činnosť na územie Čiech, Moravy a Sliezska.

Napriek tomu, že pri zápase o organizačnú podobu výskumu verejnej mienky sa argumentovalo aj akademicky, odvolávaním sa na metodologické súvislosti organizácie výskumov, ani u akademikov nechýbali politické zdôvodňovania stanovísk. Medzi podporovateľmi samostatného, jeho slovami sesterského (teda nie dcérskeho) ústavu bol napríklad aj vtedajší tajomník *Maticy Slovenskej*, sociológ Alexander Hirner. Povereníkovi informácií Samuelovi Bellušovi ešte v prvej fáze vyjednávania okrem iného napísal: „*Vo veci zriadenia ústavu pre výskum verejnej mienky pre Slovensko dovoľuje si Matica Slovenská tlmočiť svoje stanovisko v tom zmysle, že je výsostným záujmom slovenského kultúrneho a politického života, aby uvedený ústav fungoval v Bratislave ako sesterský ústav pražského ústavu pre výskum verejnej mienky. Slovenské etnikum predstavuje totiž zvláštny od českého značne odlišný sociálne-psychologický celok. K jeho pochopeniu a skúmaniu majú najbližšie Slováci. Slovenský etnický celok má iné problémy ako český, preto tiež výskumné úlohy slovenského ústavu, pokiaľ ide o postoje budú rozdielne. (...).* Zdôraznenie nutnosti jednotného ústavu pre nutnosť jednotného metodického postupu nijako neobstoí. Jednota vo všeobecných otázkach metódy sociologického, resp. sociálne-psychologického výskumu môže existovať. No tieto metódy sa musia vyberať a uplatňovať podľa sociálne-psychickej povahy skúmanej skupiny. A tu je treba pri výskume slovenského etnika iného postupu podľa jeho povahy, ktorej lepšie rozumejú slovenskí bádatelia. Námitka o nutnosti jednotnej reprezentácie pred zahraničím zdá sa úplne zabúda na fakt, že Československá republika je štát dvoch rovnocenných národov a že práve z tohto hľadiska slovenská vetev považuje za samozrejmé, že sa tento fakt odzrkadlí i v pomere k zahraničiu.“ (citované z Šrámek 2000: 14-15) Hirner zároveň odkazoval aj na politickú realitu, keď spomenul ducha *Košického vládneho programu* z jari 1945 o usporiadaní vzťahov Čechov a Slovákov a možných napätiach pri ťažkostiach pri zladžovaní českých a slovenských záujmov v prípade zriadenia jednotného ústavu. Túto argumentáciu si zjavne osvojilo v rámci medzirezortného pripomienkového konania aj Ministerstvo informácií, ktoré sa nakoniec k návrhu zákona o ČÚVVM vyjadrilo, že na základe skúseností, „*ktoré budú časom získané a po realizácii potrebných prípravných prác aj na Slovensku, bude potom možné uvažovať aj o rozšírení platnosti zákona na celé územie štátu*“. (Návrh pro obsah...) Teda na centrálnej úrovni sa z dlhodobého hľadiska rátať s jedným pracoviskom s celoštátnou pôsobnosťou. O tom, ako konkrétnejšie by mohla dovedy vyzeráť spolupráca dvoch samostatných pracovísk a prípadná koordinácia výskumov tak, aby boli

pri podobných postupoch získavané informácie k rovnakým témam nie sú zatiaľ žiadne podrobnejšie informácie.

Paralelne s iniciatívou rôznych slovenských akademických inštitúcií za vytvorenie samostatného pracoviska prebiehali 12. – 13. 6. 1946¹⁸ v Bratislave porady medzi zástupcami pražského ministerstva a slovenského povereníctva informácií, za účasti povereníka Samuela Belluša o ustanovení jednotného celoštátneho ústavu pre výskum verejnej mienky (Barnovský 2004: 470). Barnovský uvádza, že slovenská strana s návrhom súhlasila s podmienkou, že sa budú rešpektovať existujúce dohody pokiaľ ide o vplyv povereníka informácií na činnosť ústavu a na jeho personálne obsadenie. Napriek tomu, že viaceré slovenské akademické orgány už deklarovali svoje stanovisko, po tomto rokovaní podľa Barnovského povereníctvo požiadalo Maticu slovenskú, Slovenskú akadémiu vied a umení, Umeleckú a vedeckú radu, Slovenskú univerzitu, Psychotechnický ústav a Štátny plánovací a štatistický úrad, aby sa k tomu vyjadrili¹⁹. Toto sa udialo už v čase realizácie prvých výskumov ČÚVVM a zároveň po voľbách, v ktorých v českej časti štátu zvíťazila KSČ, zatiaľ čo na Slovensku bola víťaznou Demokratická strana. Aj tento fakt mohol mať vplyv na definitívne rozhodnutie o podobe výskumu verejnej mienky na Slovensku.

Barnovský v súvislosti s hľadaním definitívneho modelu fungovania ústavu pripomína poradu zo 17. 1. 1947, ktorá vlastne rozhodla o definitívnom zriadení samostatného pracoviska. Na uvedenej porade, ktorá sa konala z iniciatívy Prezídia Povereníctva informácií, všetci zúčastnení dospeli k záveru, že treba vypracovať osnovu nariadenia Slovenskej národnej rady o zriadení Ústavu pre výskum verejnej mienky v Bratislave. Zároveň sa dohodli, že budú o tom informovať pražské Ministerstvo informácií. Súčasťou uznesenia bol aj návrh, aby do zahraničia vycestovala osoba, ktorá bude poverená organizovaním a vedením ústavu, aby sa oboznámila s organizáciou a prácou podobných ústavov (Barnovský 2004: 470). Aj táto porada demonštrovala záujem slovenských akademických elít o vybudovanie samostatného pracoviska, a teda zaangažovanosť vedcov pri príprave inštitucionalizácie výskumu pre výskum verejnej mienky na Slovensku. V tomto sa situácia odlišovala od ústredných orgánov, kde iniciatíva vzišla z prostredia pracovníkov minister-

¹⁸ V septembri vydané stanovisko Štátneho psychotechnického ústavu z 2. 9. 1946 pre Umeleckú a vedeckú radu uvádza, že sa stretnutie konalo 10. a 11. 7. 1946 (Ústav pre výskum verejnej mienky 1946).

¹⁹ Snaha vybudovať na Slovensku samostatné pracovisko pre výskum verejnej mienky zjednotila aj predtým v podstate konkurenčné inštitúcie, ako boli Matica slovenská a SAVU, ktorých zápasy o to, ktorá bude centrom slovenského bádania siahajú do obdobia predchodcov SAVU. Druhým historickým sporom oboch inštitúcií, v tomto prípade prekonaným spoločnou snahou, bol spor čechoslovakisticky (SAVU) a viac národne orientovaných prístupov ich predstaviteľov (Matica slovenská) z medzivojnového obdobia (Hudek 2011: 37–40). Napriek deklarovaným snahám zo strany SAVU nebyť konkurenciou Matici slovenskej bola celá existencia SAVU spojená s rivalitou o to, ktorá z nich bude ústrednou inštitúciou výskumu na Slovensku, čo vyvrcholilo zrušením vedeckých odborov MS po nástupe KSČ k moci a prebratím časti ich agendy práve SAVU.

stva. Na porade Prezídia povereníctva informácií 17. 1. 1947 sa k otázke vzniku vyjadrili napríklad Anton Štefánek, Juraj Čečetka, Imrich Karvaš, Anton Jurovský, Peter Gula a ďalší. Za zriadenie samostatného ústavu pre výskum verejnej mienky sa vyslovili riaditelia spoločenskovedných ústavov SAVU i ďalších vedeckých inštitúcií a vysokých škôl (Šrámek 2000: 13). V podstate sa u rôznych inštitúcií opakovali tie isté argumenty v prospech samostatného slovenského pracoviska, čo súviselo aj s personálnym prelínaním sa niektorých dôležitých inštitúcií. Napríklad Anton Štefánek vystupoval v týchto témach ako predstaviteľ SAVU (spadajúcej pod Povereníctvo školstva a osvety, kde tesne po vojne aj pôsobil), no zároveň aj ako predstaviteľ (predseda) Umeleckej a vedeckej rady²⁰, teda strešnej organizácie koordinujúcej rozvoj vedy, školstva a umenia na Slovensku po oslobodení²¹. Ako z uvedeného vyplýva, slovenské orgány postupovali samostatne a bez koordinácie s pražskými inštitúciami.

Ako však vidieť z procesov budovania ÚVVM PI, slovenská strana (z pozície zriaďovateľa, teda nie samotnej zriaďovanej inštitúcie, ako to bolo v prípade ČÚVVM) si dlhšie udržiavala svoje autonómne ambície aj navonok, voči zahraničiu. Podľa Barnovského a aj Šrámka bol riaditeľ, ešte pred menovaním do funkcie, vyslaný v júni 1947 na trojmesačný študijný pobyt do Londýna, do Britského ústavu pre výskum verejnej mienky. Tu sa mal inšpirovať, rovnako ako predtým zakladatelia pražského ČÚVVM, výskumnými postupmi G. Gallupa (Barnovský 2004; Šrámek 2000). Zo spomienok Č. Adamca, ako jedného zo spoluzakladateľov ČÚVVM, však vyplýva, že o týchto krokoch sa dozvedeli až neskôr, a to z druhej ruky. Adamec spomína, že o ambíciách vytvoriť ústav sa dozvedeli na pražskom ústave od pracovníka prvého odboru ČÚVVM Cyrila Hericha, ktorý bol pôvodom Slovák a ktorý predpokladal, že v Bratislave sa museli pri vzniku ústavu objaviť problémy, a to ešte pred tým ako sa Pavol Šul'an obrátil na britský ústav so žiadosťou o povolenie vyslať do Londýna slovenského pracovníka na stáž. Adamec sa pritom opierať aj o konverzáciu s dr. H. Durantom, riaditeľom britského ústavu (BIPO), ktorý „sa ho pýtal, prečo slovenskí kolegovia nepožiadali o túto službu pražských kolegov“ (Adamec 1996: 22).

Hľadanie modelu fungovania celoštátneho alebo dvoch viac alebo menej autonómnych pracovísk sa odohrávalo v období politických snáh o nové usporiadanie vzťahov Čechov a Slovákov v povojnovej republike. Už od mája

²⁰ Táto organizácia použila takmer identické formulácie na obhajobu vytvorenia ústavu ako predtým SAVU. Ústav pre výskum verejnej mienky - Pripomienky Umeleckej a vedeckej rady k zriadeniu Ústavu pre výskum verejnej mienky. Archív SAV, fond Umelecká a vedecká rada, sign. V21, i. č. 179, kr. 19.

²¹ Umelecká a vedecká rada (UVR) vznikla na prvom zjazde slovenských umelcov a vedcov v Banskej Bystrici zvolanom pri príležitosti prvého výročia povstania z augusta 1944. Vytvorená bola formálne zákonom v roku 1946. Mala sa stať poradným, iniciatívnym a koordinačným orgánom slovenského kultúrneho a vedeckého života. Zástupcovia UVR boli vyslaní do Dočasného národného zhromaždenia aj do Slovenskej národnej rady (Bokes 1967: 100, 108).

1945 prebiehal boj o novú podobu štátu a nebolo to len zápolenie medzi českými a slovenskými politickými reprezentáciami, ale aj konflikt vo vnútri slovenskej politickej reprezentácie. Bol to zároveň zápas o interpretáciu obsahu Košického vládneho programu, prijatého ešte pred oslobodením Československa, a teda pred ukončením vojny. Ako uvádza Štefanský, zatiaľ čo spočiatku Slovenská národná rada (SNR), v ktorej boli okrem komunistov aj demokrati, na sklonku vojny a tesne po ukončení vojny presadzovala federáciu, veľmi skoro po obnove Československa dostali prvé trhliny aj dovtedy jednotné stanoviská Demokratickej strany a Komunistickej strany Slovenska v otázke štátoprávneho postavenia Slovenska. „Slovenskí komunisti na pokyn pražského vedenia KSČ už na rokovaníach 31. mája až 2. júna 1945 neobhajovali federatívne riešenie česko-slovenských vzťahov. Otázka štátoprávneho postavenia Slovenska prestala byť integrujúcim činiteľom KSS a DS, ale na druhej strane vtedy ešte nebola zdrojom vážnych politických rozporov“ (Štefanský 2008: 169). Od roku 1946 však došlo k zásadnejšiemu posunu a silnejšiemu podriadeniu slovenských orgánov centrálnej vláde a SNR „de facto stratila charakter nielen rozhodujúceho slovenského orgánu národného, ale aj štátneho. (...) Pod kontrolu vlády bola postavená aj výkonná moc Zboru povereníkov a predsedníctvo SNR mohlo zbor povereníkov menovať až po predchádzajúcom schválení vládou a aj sľub zboru sa skladal do rúk predsedu vlády a bola stanovená individuálna zodpovednosť povereníkov ministrom“ (Štefanský 2008: 175-176). Dôležité tiež bolo, že minister informácií ČSR bol nominovaný Komunistickou stranou Československa (KSČ), povereník informácií pre Slovensko bol nominantom Demokratickej strany (DS). V druhej polovici roku 1947 však aj na tomto poste došlo k zmene, keď Samuela Belluša nahradil vo funkcii povereníka informácií Jozef Lukačovič²². Bol síce taktiež nominantom DS, no vzhľadom na jeho odlišné (pozitívnejšie) postoje k spolupráci s komunistami to viedlo k posilneniu pozícií komunistov v politike Zboru povereníkov. Politické spory sa prejavili aj pri rozhodovaní o sesterskom alebo dcérskom charaktere bratislavského ústavu. Ústup slovenských komunistov od federalizačných ambícií naznačuje aj ich nerovnaké možnosti pri formovaní celočeskoslovenskej politiky a v podstate stratu autonómie pri rozhodovaní. Zo slovenských orgánov sa podľa Šrámk (2000: 13) v prospech českého návrhu vyjadrila len jedna inštitúcia, a to Povereníctvo sociálnej starostlivosti, kde bol povereníkom Jozef Šoltész za KSS. Povereník sa vyjadril v prospech celoštátne pôsobiaceho, v Prahe sídliaceho pracoviska s bratislavskou pobočkou. Napriek

²² Jozef Darmo chybné uvádza, že nástupcom Belluša bol profesor Bohumil Lukačovič. Nástupcom povereníka informácií Belluša bol pôvodne povereník pôšt Jozef Lukačovič, ktorý bol rímskokatolíckym kňazom. Po roku 1945 bol aktívny v Demokratickej strane, bol členom jej predsedníctva, povereníkom pôšt (1946 – 1947), povereníkom informácií (1947 – 1948). Podľa viacerých štúdií pôvodne tajne, neskôr otvorene spolupracoval s komunistami, čo mu umožnilo politickú kariéru napriek tomu, že ho biskup A. Lazík v roku 1948 exkomunikoval, čo však bol v roku 1951 nútený odvolať (Darmo 2000).

tomu, slovenská strana zastupovaná Povereníctvom informácií a podporená viacerými vedeckými a kultúrnymi inštitúciami či osobnosťami požadovala zriadenie samostatného ústavu.

Napríklad aj *Povereníctvo informácií a osvetu*²³ presadzovalo svoju celoslovenskú kompetenciu voči ústrednému Ministerstvu informácií a osvetu, ktoré zasa pracovalo na podriadení si *Povereníctva informácií*, a to „najmä v zahraničnopolitickej oblasti“ (Darmo 2000: 301-302). Príklad vzťahu ČÚVVM a ÚVVM PI však ukazuje na nie jednoznačný unitárny charakter všetkých centrálnych inštitúcií v Prahe, prípadne na úspech takýchto snáh o centralizáciu.

Založenie ÚVVM PI

Barnovský vysvetľuje ďalší postup slovenskej strany, ktorý bol v podstate už samostatný a nekoordinovaný s pražským centrom. Povereníctvo informácií v marci 1947 vypracovalo príslušnú osnovu nariadenia SNR a už 25. 3. 1947 ju poslalo Úradu predsedníctva Zboru povereníkov. V dôvodovej správe sa odvolávalo na prvú pražskú dohodu Predsedníctva SNR a vlády ČSR z 2. júna 1945, že otázka zriadenia ústavu nie je vecou celoštátnej povahy, ktorá by patrila do normotvornej činnosti *Ústavodarného národného zhromaždenia*, ale vecou čisto slovenskou. V návrhu zároveň charakterizuje formu existencie ústavu ako samostatnej verejnoprávnej korporácie, ktorá podlieha dozoru Povereníctva informácií iba po správnej stránke (Barnovský 2004).

Podľa podkladov Ministerstva informácií (Návrh pro obsah...) je zrejmé, že už v čase medzirezortného pripomienkového konania prebiehali prípravné práce na realizácii samostatných výskumov verejnej mienky na Slovensku, ktoré by boli neskôr zaradené pod platnosť takéhoto zákona o ČÚVVM. Barnovský totiž pripomína, že aj napriek stanovisku slovenských orgánov ústredné Ministerstvo informácií trvalo na tom, že ústav má byť jeden s celoštátnou pôsobnosťou a s pobočkou v Bratislave a „výskum sa má uskutočňovať rovnakými metódami, aby boli výsledky porovnateľné a v prípade potreby zlučiteľné“ (Barnovský 2004: 470). Povereníctvo informácií rozhodnutím *Zboru povereníkov*, ktoré prenieslo zriaďovateľskú iniciatívu z celoštátnej úrovne do pôsobnosti slovenských národných orgánov malo teda zjavne rozviazané ruky, aby mohlo začať s prípravami takéhoto pracoviska. Už v septembri 1947 bol založením Ústavu pre výskum verejnej mienky (ÚVVM PI) v rámci *Povereníctva informácií* poverený dr. Pavel Šul'an, ktorý bol jedným z osvetových pracovníkov poverenictva. Ten zdôvodnil založenie „*Odboru pre výskum verejnej mienky*“ (tak znel pôvodne použitý pracovný

²³ Častejšie sa uvádza kratší názov Povereníctvo informácií, podobne ako aj Ministerstvo informácií, preto aj v texte je používaná táto kratšia verzia a z nej odvodená skratka.

názov) ako „dôležitej ustanovizne pre slovenský národný, kultúrny a politický život“ (Šrámek 2000: 11).

Na zmenu postoja k existencii slovenského ÚVVM PI v slovenských inštitúciách upozornil aj Barnovský, keď uvádza, že slovenská strana si pravdepodobne uvedomila neprieťahnosť osnovy nariadenia SNR o zriadení ústavu v podmienkach platnosti už tretej pražskej dohody, ktorá oklieštila kompetencie slovenských národných orgánov, a preto aj otáľala s predložením osnovy nariadenia plénu SNR. *Zbor povereníkov* ju mal prerokovať 6. 12. 1947, ale medzitým sa situácia opäť zmenila a na návrh nového povereníka informácií Jozefa Lukačoviča sa stiahla z programu rokovania *Zboru povereníkov* s tým, že zamýšľaný cieľ sa dosiahne v rámci rezortu. V dôsledku nezhôd medzi pražskými a bratislavskými orgánmi sa neprijala ani jedna z dvoch navrhovaných osnov o založení ústavu pre výskum verejnej mienky.

Pražský ústav v rámci *Ministerstva informácií* realizoval výskumy v Čechách a na Morave už od roku 1946. Keď Povereníctvo informácií v Bratislave zistilo, že schválenie osnovy nariadenia SNR o zriadení ústavu je v nedoľhadne, zvolilo podobný postup ako tomu bolo v Prahe – ustanovilo na *Povereníctve informácií* osobitné oddelenie, čo bolo v jeho kompetencii. Povereník poveril 18. 9. 1947 pracovníka osvetovej služby Povereníctva informácií Pavla Šul'ana vedením prác na založení ústavu a 22. 11. 1947 zriadil pri Prezídii Povereníctva informácií oddelenie pod názvom *Ústav pre výskum verejnej mienky v Bratislave*. Už 5. 12. 1947 menoval povereník členov výskumného zboru, do pôsobnosti ktorého patrilo vypracovávať zásadné smernice ústavu, schvaľovať otázky v konečnej podobe a rozhodovať o uverejňovaní výsledkov výskumu. Barnovský pripomína, že pôvodne sa predpokladalo, že po schválení osnovy nariadenia SNR sa oddelenie zruší a jeho materiál, prípadne aj personál, sa presunie do vytvoreného ústavu ako samostatnej inštitúcie. K tomu však nikdy nedošlo, keďže po februári 1948 sa upustilo od vydania príslušného nariadenia SNR (Barnovský 2004: 471).

Proces konštituovania ÚVVM PI však nebol taký jednoznačný a jeho súčasťou boli aj spory o charakter a princípy riadenia a formovania jeho obsahu. Tu sa do stretu dostávali záujmy zriaďovateľa – *Povereníctva informácií* ako orgánu moci a štátnej správy a akademických inštitúcií, ktoré mali záujem spolupodieľať sa na jeho činnosti po stránke obsahovej a metodologickej. Zatiaľ čo *Povereníctvo informácií* si v rámci svojich možností vytvorilo pracovisko aj bez zákona, len v rámci svojich štruktúr, viacerí pôvodní podporovatelia z akademických inštitúcií k prípravám a rozbehu činnosti prizvaní neboli. Dokazujú to napríklad urgencie informácií o procesoch budovania ústavu v čase, keď už bol vedúci pracoviska po školení v Británii. Generálny tajomník (Bakoš) a predseda Umeleckej a vedeckej rady (Štefánek) sa 18. 11. 1947 obrátili na Povereníctvo informácií s urgenciou na ich príписy

z 27. 9. 1946 (!) a 11. 9. 1947²⁴. Povereníctvo písomne odpovedalo už 22. 11. (s ručne dopísanou poznámkou, že to treba poslať prof. Štefánkovi na zaujatie stanoviska). Pracovník povereníctva (a zároveň aj budúci prednosta, ktorý a už absolvoval stáž v Londýne) vysvetlil situáciu: „Dovoľte vyjadriť Vám naše poďakovanie za porozumenie, ktoré UVR prejavuje o zriadenie Ústavu pre výskum verejnej mienky na Slovensku. Povereníctvo informácií zastáva to samé stanovisko ako UVR a pre zriadenie predmetného ústavu vykonalo čo bolo v daných pomeroch v jeho silách. Vypracovalo a predostrelo kompetentným orgánom osnovu nariadenia SNR o zriadení Ústavu pre výskum verejnej mienky v Bratislave 20. II. 1947, ktorú Vám pripojene posielame. Z osnovy vidno organizačnú štruktúru, kým personálne otázky obsadenia Ústavu budú určené zvláštnym štatútom. Osnova nariadenia SNR je v jednacom a legislatívnom postupe. Za účelom oboznámenia sa s organizáciou a metódou práce podobných ústavov v zahraničí vyslalo Povereníctvo informácií podpísaného na 3 mesačný študijný pobyt do Britského ústavu pre výskum verejnej mienky v Londýne. Všetky predpráce k organizovaniu Ústavu a výskumu na Slovensku sú už vykonané, hľadá sa iba forma, akým spôsobom dočasne previesť jeho formovanie v rámci Povereníctva informácií, kým nebude schválená predmetná osnova nariadenia SNR o zriadení Ústavu pre výskum verejnej mienky v Bratislave ako samostatnej ustanovizne. Za povereníka: (Dr. Pavel Šul'an)“²⁵

V podstate ani dva týždne pred menovaním členov Výskumného zboru a krátko pred formálnym zriadením pracoviska zakladateľa nedali predstaviteľom akademického života žiadne konkrétne informácie o zahájení činnosti. Tento druh komunikácie medzi Povereníctvom informácií a Umeleckou a vedeckou radou pokračoval aj v priebehu roku 1948.

Napriek tomu však vedu a vedeckosť ako argument pre činnosť pracoviska zdôrazňoval aj budúci prednosta pracoviska. V návrhu Pavla Šul'ana na zriadenie pracoviska pre výskum verejnej mienky ako odboru na Povereníctve informácií sa uvádzalo, že: „Výskumná práca odboru by bola prevádzaná vedecky objektívne na základe osvedčených metód Gallupových ústavov v iných demokratických zemiach a výsledky výskumov by dávalé k dispozícii vláde, jednotlivým ministerstvám, úradom a kultúrnym a hospodárskym inštitúciám a pre širokú verejnosť uverejňované by mohli byť Spravodajskou agentúrou Slovenska a rozhlasom.“ (Šrámek 2000: 12) Napriek odkazom na vedu však z tejto argumentácie vidieť, že produkcia pracoviska, napriek neskôr ustanovenému vedeckému poradnému zboru, mala byť viac zameraná na informovanie verejnosti a vládnej moci, ako na rozvoj vedeckého či sociologického bádania.

²⁴ Zriadenie ústavu pre výskum verejnej mienky na Slovensku – urgencia (z 18. 11. 1947). Archív SAV, fond Umelecká a vedecká rada, sign. V21, i. č. 179, kr. 19.

²⁵ Povereníctvo informácií číslo 12153/1947, Bratislava 22. 11. 1947. Vec: Zriadenie Ústavu pre výskum verejnej mienky na Slovensku k. č. 1425/1947 zo dňa 18. nov. 1947. Archív SAV, fond Umelecká a vedecká rada, sign. V21, i. č. 179, kr. 19.

Autonómia, akú malo pri zriaďovaní ÚVVM PI Povereníctvo informácií od Ministerstva informácií sa prejavila aj v odlišnosti pri kreovaní orgánov pracoviska oproti ČÚVVM. Nešlo teda o zrkadlovú inštitúciu, ale nakoniec o autonómne aj štruktúrou aj metodologickými prístupmi budované pracovisko. Dôležitým prvkom vo fungovaní slovenského pracoviska, ktorý zabezpečoval sociologickú relevanciu a úroveň jeho výskumov, bolo zriadenie poradného orgánu – „výskumného zboru“ –, ktorého členov menoval dekrétom povereník informácií. Rada v rámci svojej pôsobnosti mala určovať zásadné smernice činnosti ústavu, rozhodovať o formulovaní otázok, zostavovaní dotazníkov a uverejňovaní výsledkov výskumov. Existenciu tohto poradného zboru oceňoval spätne aj pracovník českého pracoviska Čeněk Adamec, ktorý o ňom vedel z článku P. Šul'ana v časopise *Osveta* z roku 1948 (Adamec 1996: 22). Dekréty členov tohto zboru z 3. 12. 1947, podpísané už Jozefom Lukačovičom, nástupcom Samuela Belluša vo funkcii povereníka informácií, obsahujú mená vtedajších najvýznamnejších osobností slovenskej sociológie. Ako členovia boli vymenovaní: Alexander Hirner (tajomník Matice slovenskej), Dezider Bednárík (predseda národnohospodárskeho oddelenia Úradu predsedníctva Zboru povereníkov), Miroslav Takáč (podpredseda NKD), Anton Jurovský (za Psychologický ústav SAVU), Peter Zaťko²⁶, Imrich Karvaš (dekan Právnickej fakulty Slovenskej univerzity), Anton Štefánek (prorektor Slovenskej univerzity), Pavel Šul'an (prednosta ÚVVM). Funkcie členov boli čestné a neplatené. Prvé pracovné stretnutie tohto pomocného orgánu ÚVVM sa konalo v decembri 1947 (Barnovský 2004: 471²⁷; Šrámek 2000: 16; O činnosti Ústavu...).

Pri vymenovaní Správneho zboru sa prejavili viaceré nedoriešené vzťahy medzi akademickou sférou a týmto orgánom štátnej správy, a to vzhľadom na del'bu vzájomných kompetencií. Tak ako pred vymenovaním členov výskumného zboru absentovali informácie predstaviteľom *Vedeckej a umeleckej rady* (ktorej predsedom bol až neskôr za člena Správneho zboru vymenovaný A. Štefánek), podobné situácie sa opakovali aj neskôr. Prednosta ÚVVM zaslal až koncom januára 1948 vedeniu VUR dôvodovú správu o obsahu pripravovanej Osnovy k návrhu zákona, ktorá naznačuje plánovanú podobu činnosti pracoviska, aká sa však aj z dôvodu nasledujúcej politickej zmeny a neprijatia zákona o ÚVVM (PI) neuskutočnila. „*Na žiadosť p. doc. Dr. M. Bakoša, tajomníka umeleckej a vedeckej rady, vyslovenú v telefónnom rozhovore s podpísaným dňa 23. 1. t. r., pripojene posielam dôvodovú zprávu k osnove nariadenia SNR o zriadení Ústavu pre výskum verejnej mienky na Slovensku,*

²⁶ Petra Zaťka uvádza vo svojej knihe Šrámek, v archívnej správe Sociologického ústavu SAV však uvedený nie je.

²⁷ Barnovský pripisuje na základe archívnych materiálov pri niektorých členoch ich iné inštitucionálne afiliácie. A. Hirnera uvádza ako docenta Slovenskej univerzity, Antona Jurovského ako univerzitného profesora, Petra Zaťka ako miestopredseda Štátneho plánovacieho a štatistického úradu (Barnovský 2004: 471).

ako i osnovu zákona, ktorým sa zriaďuje Čs. ústav pro výskum veřejného mínění v Praze s důvodovou zprávou. Poznámam, že táto osnova zákona sa nachodí vo vláde nevybavená, údajne z dôvodov kým nebude vyriešená otázka súvisiaca s výskumom verejnej mienky na Slovensku. Organizačné práce sú v plnom prúde a k skutočnému výskumu slovenskej verejnej mienky možno bude pristúpené vo februári t. r. Súčasne sdeľujem dodatočne, že v smysle predmetnej osnovy nariadenia SNR bol vytvorený ako poradný orgán ÚVVM výskumný sbor, ktorého členovia sú: Dr. A. Štefánek, Dr. I. Karvaš, Dr. Ing. P. Zatlík, Dr. A. Hirner, Dr. A. Jurovský, Dr. M. Takáč, Ing. Bednárik a za ÚVVM podpísaný. Menovaní páni boli ustanovení za členov výskumného sboru pri ÚVVM povereníkom informácií, po predbežnej porade s nimi, 5. XII. 1947 zvláštnymi dekrétmi. Keď toto oznamujem Umeleckej a vedeckej rade, vyslovujem zároveň svoje potešenie nad záujmom, ktorý prejavuje od počiatku o organizovanie ÚVVM na Slovensku a teším sa ďalšej spolupráci na daných úkoloch pre dobro národa a našej Republiky. Prednosta (Pavel Šulán)“²⁸

Bol to práve poradný orgán ÚVVM, ktorý sa stal priestorom, okolo ktorého sa točili a riešili kompetenčné spory akademikov a štátnych úradníkov. To sa odzrkadlilo v sťažnosti z 5. 2. 1948 predstaviteľov UVR vedeniu ÚVVM, ktorá bola daná na vedomie aj povereníkovi informácií Jozefovi Lukačovičovi. „Predsedníctvo Umeleckej a vedeckej rady v odpovedi na Váš prípis zo dňa 23. I. 1948 ... vo veci vymenovania poradného sboru Ústavu pre výskum verejnej mienky konštatuje, že bolo porušené ustanovenia par. 5 nar. 60/46 Sb. N. SNR, keďže Povereníctvo informácií vymenovalo dočasný poradný sbor Ústavu pre výskum verejnej mienky bez vypočutia Umeleckej a vedeckej rady. Po posúdení vhodnosti jednotlivých už vymenovaných členov dočasného poradného sboru Ústavu, ktorí vcelku vyhovujú svojou kvalifikáciou, Predsedníctvo Umeleckej a vedeckej rady rozhodlo sa nenamietat proti jeho složeniu, žiada však poradný zbor rozšírit' vymenovaním odborníkov-psychológov Dr. Mikuláša Milana a Dr. Miroslava Bažányho za ďalších členov poradného sboru Ústavu pre výskum verejnej mienky. Pritom Umelecká a vedecká rada vyslovuje zásadné námietky proti členstvu riaditeľa Ústavu Dr. Šulána v poradnom sbore. Je to neslučiteľné s funkciou riaditeľa Ústavu, keďže poradný sbor je orgánom dozorným a kontrolným nad činnosťou správy Ústavu a riaditeľ vo svojich odborných rozhodnutiach je podriadený usneseniam poradného sboru. To nijako nevyklučuje možnosť, aby sa riaditeľ Ústavu zúčastňoval na schôdzkach poradného sboru s hlasom poradným. Dočasný poradný sbor Ústavu pre výskum verejnej mienky mal by teda dovedna deväť členov. Pri takejto príležitosti urgujeme návrh organizačného štatútu Ústavu, ktorý vymedzí

²⁸ Organizovanie ÚVVM – zadelenie, 23. I. 1948. Ústav pre výskum verejnej mienky – Pripomienky Umeleckej a vedeckej rady k zriadeniu Ústavu pre výskum verejnej mienky Archív SAV, fond Umelecká a vedecká rada, sign. V21, i. č. 179, kr. 19.

*právosť poradného sboru a ktorý žiadame predložiť na pripomienky. Odborné pripomienky k osnove nariadenia o zriadení Ústavu pre výskum verejnej mienky pošle Vám Umelecká a vedecká rada v krátkom čase po jej prerokovaní užšou komisiou, ktorej členmi sú univ. Prof. Dr. Anton Štefánek, univ. Prof. Dr. Karol Rebro a univ. Doc. Dr. Mikuláš Bakoš*²⁹.

Umelecká a vedecká rada sa pokúšala vstupovať do procesov inštitucionalizácie ÚVVM PI aj po politickej zmene vo februári 1948. V dopise z 8. 4. 1948³⁰ podávajú jej členovia návrh na názov a vymedzenie vzťahu k pražskému pracovisku: „Navrhujeme sa pomenovanie „Štátny ústav pre výskum verejnej mienky“. ...Umelecká a vedecká rada odporúča, aby ste v záujme koordinácie výskumnej činnosti ústavu s činnosťou pražského ústavu žiadali doplniť návrh zákona, ktorým sa zriaďuje pražský ústav, v par. 2 analogickým ustanovením, podľa ktorého tento ústav má „spolupracovať s podobnými inštitúciami, najmä so Štátnym ústavom pre výskum verejnej mienky v Bratislave podľa spoločných zásadných smerníc“.³¹

Pravdepodobne až uvedená osobná audiencia predstaviteľa VUR podnietila prednostu ÚVVM PI k informovaniu o spustení činnosti pracoviska, keď 5. augusta 1948 (!) zaslal UVR okrem iného aj informáciu naznačujúcu zodpovednosť pracoviska len svojmu zriaďovateľovi, teda Poverenictvu informácií: „Ústav pre výskum verejnej mienky v Bratislave dovoľuje si Vám oznámiť, že započal svoju výskumnú činnosť v mesiaci apríli 1948. Vykonával s dobrými výsledkami už 3 výskumy. V ďalšom výskume verejnej mienky na Slovensku Ústav bude pokračovať v mesiaci septembri t. r. Ústav je organizovaný a pracuje v rámci Poverenictva informácií. Jestli by ste mali záujem a potrebu nejaký problém a otázku, týkajúcu sa Vašej pôsobnosti a práce, dať vyšetriť Ústav pre výskum verejnej mienky ochotne Vám stojí podľa svojich možností k dispozícii. Tešíme sa na ďalšiu spoluprácu. Pavel Šulán, prednosta“³².

Uvedená komunikácia medzi VUR a ÚVVM PI, kde členom poradného zboru bol predseda VUR Anton Štefánek naznačuje, že miera informovanosti a zapojenia tohto poradného zboru do organizovania výskumu sa nediala v takej miere, ako to môže vyzeráť podľa štatútu. Toto by si však vyžadovalo samostatný výskum. Zatiaľ to môže byť len hypotéza opierajúca sa o doterajšie bádanie o profesionálnej aktivite Antona Štefánka alebo A. Hirnera, ktorí

²⁹ Pripomienky Umeleckej a vedeckej rady k zriadeniu Ústavu pre výskum verejnej mienky. Ústav pre výskum verejnej mienky – poradný sbor, 5. 2. 1948. Archív SAV, fond Umelecká a vedecká rada, sign. V21, i. č. 179, Ústav pre výskum verejnej mienky, kr. 19.

³⁰ Archívna správa uvádza, že tento podnet bol urgovaný generálnym tajomníkom VUR M. Bakošom na osobnej audiencii u povereníka informácií dňa 15. júla 1948.

³¹ Ústav pre výskum verejnej mienky – pripomienky. Pre Poverenictvo školstva a osvetu, sekcia B (z 8. 4. 1948) od Umeleckej a vedeckej rady v návrhu osnovy nariadenia o ÚVVM. Pripomienky Umeleckej a vedeckej rady k zriadeniu Ústavu pre výskum verejnej mienky. Archív SAV, fond Umelecká a vedecká rada, sign. V21, i. č. 179, kr. 19.

³² Ústav pre výskum verejnej mienky – oznámenie (z 5. 8. 1948 pre Umeleckú a vedeckú radu). Archív SAV, fond Umelecká a vedecká rada, sign. V21, i. č. 179, kr. 19.

v dostupných memoároch a denníkoch nespomínajú svoju aktivitu pre ÚVVM PI.

Profesionálna stránka výskumov verejnej mienky

Práve v profesionálnom a širšom organizačnom zázemí pražského a bratislavského pracoviska môžeme vidieť zásadné rozdiely. Pražské pracovisko tvorili ľudia³³, ktorí sa dlhodobejšie zaujímal, resp. aj študovali svetový vývoj v oblasti výskumu verejnej mienky. (Adamec 1996, Šubrt 2016: 24). Malo štandardne budovanú anketársku sieť, od svojho založenia bolo súčasťou mapy svetových pracovísk pre výskum verejnej mienky, vydávalo svoj časopis, ktorý mal viaceré atribúty akademického časopisu (prinášal aj informácie o činnosti iných svetových pracovísk pre výskum verejnej mienky a medzi jeho prispievateľov patrili aj vtedajší najrenomovanejší českí sociológovia, ako napr. Z. Ullrich, F. Dědek či I. A. Bláha). Pracovníci pražského pracoviska sa kriticky venovali rozvoju metodológie, vystupovali na medzinárodných konferenciách (napr. v Paríži), absolvovali viaceré stáže v Británii, USA (Adamec 1966a) a publikovali v zahraničných akademických časopisoch, čo naznačuje vysokú profesionálnu úroveň fungovania inštitúcie. Slovenské pracovisko malo skôr charakter menšieho úradu štátnej správy, no s profesionálne silným poradným zborom. V ústave pracovali (O činnosti ústavu...) štyria zamestnanci (dr. Pavel Šulán ako prednosta ústavu, spisovateľka Adela Petrovičová-Čajaková, Ľudovít Kollár a Klena Uličná ako úradníci bez odbornej prípravy). Ústav mal dve oddelenia: 1. Oddelenie správno-organizačné, ktoré malo na starosti okrem chodu ústavu aj správu zoznamu 150 riadnych a 150 náhradných anketárov z celého Slovenska, ktorí boli vyberaní najmä spomedzi učiteľov a osvetových pracovníkov (každý výskumník mal uskutočniť rozhovory asi s 10 osobami vo svojom rajóne podľa určenej kategorizácie). Toto oddelenie malo zabezpečovať aj styk s Československým ústavom pre výskum verejnej mienky v Prahe (ČÚVVM)³⁴, a taktiež doručovanie výsledkov výskumu zložkám vlády a vybraným úradom. 2. Oddelenie technicko-výskumné sa do ukončenia činnosti nestihlo sformovať, takže jeho činnosť externe vykonávali pracovníci Slovenského plánovacieho a štatistického úradu na svojom dier-

³³ Šubrt uvádza, že idea o založení ústavu pre výskum verejnej mienky vznikla ešte počas protektorátu u spisovateľov Josefa Koptu a Vladislava Vančuru, keď počúvali BBC a jej informácie o britských prieskumoch. Vančura síce vojnu neprežil, no Kopta sa stal po vojne vedúcim Prvého oddelenia na Ministerstve informácií, kde bol propagátorom vytvorenia ústavu. Adamec vo svojich pamätiach tiež naznačuje, ako ešte počas vojny začal študovať rôzne spôsoby výskumu verejnej mienky a po vojne sa stal kľúčovou osobou pri kritickej adaptácii metodológie Gallupa do činnosti pražského ústavu a autorom a spoluautorom viacerých metodologických článkov.

³⁴ Čeněk Adamec drobnou poznámkou spomína, že po februári 1948, keď došlo k výmene moci, „bol nadviazaný styk“ medzi ČÚVVM a slovenským ústavom (Adamec 1996: 86). Nič viac o podobe a trvaní tohto styku už nehovorí. Nespracovanosť celej výskumnej aktivity oboch pracovísk zatiaľ neumožňuje rekonštruovať, pri akých výskumoch a akým spôsobom mohla spolupráca reálne existovať. Jedinou výnimkou je prehľad výsledkov dôchodkov domácností v českých krajoch a na Slovensku, publikovaný v novembri roku 1950.

kovacom a počítačom stroji. Oddelenia zabezpečovalo spracovanie dotazníkov, ich kódovanie, triedenie otázok, dierkovanie diernych štítkov a vyhodnocovanie výsledkov v percentách. Šrámek tiež uvádza, akými demografickými znakmi (pohlavie, veková skupina, sociálno-ekonomické postavenie, národnosť a náboženská príslušnosť) boli dotazníky doplnené. (Šrámek 2000) Dodnes sa toto považuje za štandardný zoznam základných sociálno-demografických premenných. Z dostupných informácií však zatiaľ nie je vôbec jasná miera vplyvu poradného zboru pri formovaní činnosti pracoviska a podobe dotazníkov.

Napriek tomu, že základy a personálne zloženie ústavu sa nemohli opierať o takú mieru profesionality ako pražský ústav, za necelé tri roky sa podarilo realizovať až 24 prieskumov, z ktorých majú mnohé, aspoň podľa zatiaľ dostupných fragmentov z ich výsledkov, dodnes veľkú informačnú a poznávaciu hodnotu, hoci analyticky zatiaľ hlbšie nevyužitú. Absencia spracovania a vyhodnotenia výsledkov všetkých výskumov ÚVVM PI neumožňuje potvrdiť tvrdenie Barnovského, že spočiatku bratislavský ústav „v niektorých otázkach kopíroval či napodobňoval výskumnú tematiku pražského ústavu z rokov 1946 – 1947 (česko-slovenské vzťahy, religiozita, poznatky verejnosti o Košickom vládnom programe atď.)“ (Barnovský 2004: 472). To, čo je zatiaľ spracované naznačuje v istých prípadoch tematickú podobnosť výskumov (príloha č. 2), no so zásadne odlišnými konštrukciami použitých dotazníkov.

Barnovský uvádza niekoľko základných charakteristík výskumov bratislavského ÚVVM. Každý z realizovaných 24 výskumov obsahoval 6 – 15 otázok. Vzorka bola vytváraná kvótnym spôsobom a sledované boli znaky pohlavie, vek, zamestnanie v zmysle sociálnej štruktúry, vierovyznanie a od roku 1950 aj to, či je respondent členom KSS, alebo politicky neorganizovaný (Barnovský ich asi nesprávne uvádza, akoby to boli kvótné znaky pri výbere vzorky) (Barnovský 2004: 473). Pri porovnávaní realizovaných vzoriek s výsledkami sčítania obyvateľstva však upozorňuje na viacnásobnú odchýlku vo vzorke. Napríklad vo výskume z apríla 1949 (ale aj v iných) mali nižšie zastúpenie robotníci a Maďari, väčšie roľníci a ostatní samostatní, evanjelici a Ukrajinci (Barnovský 2004: 476)³⁵.

Ústav formálne existoval do konca roku 1950. Od februára 1948 až do decembra roku 1949 sa realizovalo spolu 16 výskumov, ktorých výsledky boli spracované v percentách, no bez hodnotiacich správ (O činnosti Ústavu...)³⁶.

³⁵ Barnovský pripisuje odchýlky možnej tvorby kvóty sčítaním v roku 1930, pravdepodobnejšie ale bude, že výberovými kvótnymi znakmi boli len pohlavie, vek (prípadne región) a až zozbierané výsledky naznačujú isté odchýlky v ostatných znakoch, ktoré ale neboli výberovými kritériami. V ČÚVVM používali ako kvótné len tri znaky – pohlavie, vekovú skupinu (3 nerovnaké vekové skupiny) a 5 druhov sociálneho zaradenia (v rámci troch sociálnych tried). O tvorbe kvót v ČÚVVM tiež (Adamec 1966b).

³⁶ Správa uvádza nepresnú informáciu, že ústav existoval len do apríla 1950, teda v čase prípravy tohto súhrnného materiálu nepracovali so všetkými realizovanými výskumami.

Ústav vykonával výskumnú činnosť aj v roku 1950, no tieto podklady zatiaľ nie sú spracované. Barnovský na základe archívneho výskumu uvádza ako konečné číslo 24 výskumov v období troch rokov činnosti ústavu. Šrámek a správa z archívu SAV v prípade činnosti ÚVVM PI spomínajú ako príklad výskumu dotazník z februára 1949, ktorý sa venoval viacerým témam, napríklad voľnému trhu, zapájaniu vydatých žien do pracovného procesu, otváracích a zatváracích hodín v obchodoch či znalosti cudzích jazykov. Podľa ďalších fragmentov o činnosti ústavu môžeme vidieť aj tematické zameranie výskumu z decembra 1948. Ten bol zameraný na náboženstvo. O tomto výskume sú zatiaľ dostupné len čiastkové informácie o výsledkoch za niektoré položené otázky (Barnovský 2004: 485-489) či útržkovité výsledky z dobovej tlače (*Katolícke noviny*)³⁷, alebo zo spomínania niektorých výskumníkov (napríklad J. Čelka (Tížik – Sivák 2019: 74-75)³⁸, alebo v práci Kmeť (2000: 62)).

Práve tento výskum náboženstva, aspoň podľa zatiaľ dostupných podkladov, ukazuje na rozdiely medzi výskumnými ambíciami v oboch ústavoch pre výskum verejnej mienky v republike. V každej časti štátu sa realizoval takýto prieskum v inom období (v českej v roku 1946³⁹, na Slovensku koncom roku 1948), no aj s iným okruhom otázok⁴⁰.

Napriek ťažším začiatkom výskumu verejnej mienky však autonómia tvorby dotazníkov na Slovensku viedla k citlivejšiemu zohľadneniu náboženstva ako dôležitého diferenciačného činiteľa pri rôznych druhoch správania a názorov, a preto bolo náboženské vyznanie štandardnou a pravidelne zaradovanou sociálnodemografickou premennou. V českej časti štátu sa náboženské vyznanie respondentov sledovalo len v tomto jednom výskume, tematicky zameranom na náboženstvo. Práve tento znak zároveň umožňuje naznačiť aj riziká vytvárania vzorky a slabín vtedajšej anketárskej siete slovenského pracoviska, ktorú tvorili najmä vzdelanejší ľudia, zvyčajne pracovníci osvetly. Podľa

³⁷ Informácie o niektorých výsledkoch výskumu z konca roku 1948 v *Katolíckych novinách* spochybňujú Barnovského predstavu, že výsledky boli k dispozícii len vedúcim stranickým a štátnym funkcionárom ako dôverný materiál. Zjavne boli niektoré výsledky poskytované prostredníctvom tlačovej agentúry aj širšej verejnosti.

³⁸ Jaroslav Čelko spájal autorský výskum religiozity z konca 40. rokov so slovenským katolíckym sociológom Ignácom Gašparcom.

³⁹ Popis metodiky a základných výsledkov je dostupný v Českom sociálnevednom dátovom archíve ČSDA, v časti Staršie výskumy IVVM, rok 1946, Výskum náboženstva (označenie CSDA46-5: <http://nesstar.soc.cas.cz/webview/>). O českom výskume píše tiež Adamec, ktorý za jeho iniciátora považuje M. A. Tesařa, pôvodne komunistu, neskôr aktívneho katolíka a člena laického rádu terciánov, ktorý otázky konzultoval s katolíckymi kruhmi (Adamec 1996: 22, 78).

⁴⁰ Informácia o jednej z otázok, spolu so základným vyhodnotením, bola uverejnená okrem iných aj v *Katolíckych novinách* vo februári 1949. Ústav pre výskum verejnej mienky v Bratislave podľa správy „*položil opytovaným expertom otázku, či sú za to, aby sa kňazi zúčastňovali verejného politického života alebo nie. Na túto otázku v percentách kladne odpovedalo 19 %, záporne 59 % a nerozhodne 22 %. Vekove je zaujímavé, že proti účasti kňazov na verejno-politickom živote vyslovilo sa až 64% mladých vo veku 18 – 29 rokov. Podľa zamestnania robotníci kladne odpovedali spolu 15 %, záporne 60 % (čo je vysoko nad priemer úhrnného % opýtaných) a nerozhodne 19 %. (...) K tejto zpráve poznamenávajú Katolícke noviny len toľko, že katolícki biskupi ČSR a predtým naši slovenskí biskupi aj osobitne, vyslovili zákaz politickej činnosti kňazov. Z uvedenej úradnej zprávy teda vysvitá, že tento zákaz našich biskupov je v súlade s verejnou mienkou na Slovensku*“ (Protí politickej činnosti kňazov 1949: 3).

výsledkov viacerých výskumov ÚVVM PI z rôznych období (pozri príloha č. 1) sa ukázalo, že medzi respondentmi bol výrazne väčší podiel respondentov evanjelického vyznania v porovnaní s vtedajšími výsledkami sčítania obyvateľov⁴¹ a dlhodobým podielom evanjelikov v populácii na Slovensku. Dá sa predpokladať, že práve vyššie vzdelanie anketárov naznačovalo aj vyšší podiel evanjelikov medzi nimi, čo mohlo mať za dôsledok aj to, že podľa základných kvótnych znakov vyberali respondentov zo svojho prirodzeného, teda evanjelického prostredia.

Pri porovnávaní ČÚVVM a ÚVVM PI je vidieť, že z hľadiska ročnej produkcie výskumov boli takmer porovnateľné. ČÚVVM realizoval za päť rokov asi päťdesiat samostatných výskumov, zatiaľ čo ÚVVM PI počas svojej len trojročnej existencie dvadsaťštyri. Podrobnejšie porovnanie činností oboch pracovísk zatiaľ nie je možné, a to z dôvodu, že ani výsledky ČÚVVM nie sú kompletne spracované a dostupné a tiež tým, že zatiaľ jediná štúdia, pracujúca podrobnejšie s výsledkami výskumov ÚVVM PI (Barnovský 2004) obsahuje len výber z niektorých výskumov (ktoré sú rozptýlené v archívnych fondoch viacerých inštitúcií)⁴².

Záver

V prípade ÚVVM PI, podobne ako aj v prípade ČÚVVM šlo o projekty, ktoré napriek pôvodným ambíciám stať sa samostatnými verejnými korporáciami zostali priamo napojené na orgány štátu (alebo jeho častí). Nešlo o akademické pracoviská a ani podpora vedcov a sociológov týmto projektom, či ich priama väčšia alebo menšia zaangažovanosť na činnosti týchto pracovísk nemení na ich činnosti to najpodstatnejšie, teda že ich cieľom nebolo robiť nezávislý a akademický výskum. Ako uvádza Šubrt (2016: 25) fakt, že ČÚVVM bol naviazaný na štátnu administratívu vyvolával obavy u zahraničných partnerov (najmä francúzskych), ktorí sa obávali mocenských a politických zásahov do fungovania a do výsledkov výskumu. Neakademický charakter oboch pracovísk však neznižuje význam výskumov, ktoré realizovali pre akademický svet. A to nielen tým, že prinášali údaje, aké sa vo vtedajšom akademickom prostredí inak získať nedali, ale aj tým, že umožnili testovať možnosti u nás nevyužívaných metód empirického výskumu. ČÚVVM bol prostredníctvom

⁴¹ Prehľad podielu obyvateľov podľa príslušnosti k rôznym vyznaniam na Slovensku od druhej polovice 19. storočia v sčítaniach obyvateľov na Slovensku je dostupný v SASD: http://sasd.sav.sk/sk/data_katalog_abs.php?id=sasd_2011002 (cit. 10. 2. 2020). Podobný problém s mierne vyšším podielom evanjelikov vo vzorke sa ukázal aj vo výskume religiozity (svetonázoru) obyvateľov Slovenska v roku 1968 (pozri viac na SASD: http://sasd.sav.sk/sk/data_katalog_abs.php?id=sasd_1968002, cit. 10. 2. 2020).

⁴² Obmedzenia prístupu do archívov (najmä Slovenského národného archívu) v čase pandémie COVID-19 v rokoch 2020 – 2021 znemožnili nadviazať na Barnovského archívny výskum. On sám konštatuje nedokončenosť svojho výskumu, keďže sa mu nepodarilo zistiť, či došlo k nejakým personálnym zmenám medzi pracovníkmi ÚVVM PI, alebo členmi jeho poradného zboru, medzi ktorými boli viacerí, ktorí sa ocitli v nemilosti nového režimu.

argumentov svojho zriaďovateľa a pripomienkujúcich štátnych inštitúcií dôležitý, ako naznačilo vo svojom zdôvodnení Ministerstvo obrany: „*Verejná mienka – doteraz len kritik udalostí v štáte – stane sa zriadením ústavu osnovou navrhnutého a činnosťou tohto ústavu priamym a tvorivým účastníkom všetkého života štátu*“ (Návrh pro obsah...).

Osud prvej fázy výskumov verejnej mienky v Československu a aj na Slovensku bol zjavne silne politicky determinovaný. A to nie v zmysle, že by boli výsledky manipulované, alebo že by boli z ideologických dôvodov používané neštandardné metodologické postupy alebo formulácie otázok. Tak ako bol vznik slovenského pracoviska silne ovplyvňovaný aktuálnymi zápasmi o kompetencie medzi ústrednými pražskými a slovenskými národnými orgánmi, prípadne zápasmi medzi politikmi z Demokratickej strany s komunistickými politikmi, aj ukončenie tejto fázy bolo najmä politické. Barnovský uvádza viaceré pochybnosti vznášané voči výskumom verejnej mienky v roku 1950. Práve vtedy začali niektorí politici spochybňovať účelnosť výskumu, kritizovať nesprávne politické hodnotenie získaných údajov a apelovať na zvýšenie miery utajovania. Ako ilustráciu Barnovský uvádza vyhlásenie vtedajšieho vedúceho politického odboru Kancelárie prezidenta republiky a neskoršieho ministra spravodlivosti Štefana Raisa⁴³, ktorý za najdôležitejšie označil kádrové obsadenie obidvoch ústavov, lebo zisťovanie verejnej mienky je „*činnosť, ktorá sama osebe musí byť uchovaná v úplnej tajnosti*“ a keďže sa na ústav sa obracajú jednotlivé rezorty so žiadosťami o výskum verejnej mienky „*v otázkach, ktoré sú politicky zvlášť významné*“, platí to ešte viac (Barnovský 2004: 472). Ako ďalej uvádza Barnovský, o pražskom ústave vyslovil v tomto období vážne pochybnosti sám minister informácií Václav Kopecký, no na druhej strane sa o ústave pochvalne vyjadroval minister vnútorného obchodu František Krajčír. Barnovský tiež odkazuje na list Štefana Raisa, v ktorom pražskému aj bratislavskému pracovisku vytýkal rovnaké chyby – formálno-štatistické interpretácie namiesto politického hodnotenia. Zdalo sa mu nápadné, že v niektorých prípadoch odpovede úradníkov a zriadencov sú „*pokrokovejšie*“ ako odpovede robotníkov (Barnovský 2004: 472-473).

Význam tohto prvého pracoviska, ktoré realizovalo na Slovensku pôvodné prieskumy verejnej mienky, je zo súčasného hľadiska (a aj dobového hľadiska vo viacerých západných krajinách) zatiaľ nevyhodnotený. Na jednej strane je zrejmá spojitosť ambícií a zamerania pracoviska s dobovými snahami o využitie výskumu verejnej mienky pri organizácii spoločnosti budovanej na pláno-

⁴³ Štefan Rais (1909 – 1975) – slovenský komunistický politik a novinár. V medzivojnovom období vyštudoval právo na Karlovej univerzite v Prahe, počas vojny pôsobil v Moskve, kde sa angažoval aj v činnosti Kominterny. V rokoch 1945 – 1948 bol šéfredaktorom pražskej redakcie denníka *Pravda*. Po nástupe Klementa Gottwalda do funkcie prezidenta bol do roku 1950 prednostom vnútropolitického odboru Kancelárie prezidenta republiky. Od apríla 1950 do októbra 1953 bol ministrom spravodlivosti a z tejto pozície neodporučil prezidentovi udeliť milosť Milade Horákovej. V máji 1953 bol členom špeciálnej komisie ÚV KSČ pre posudzovanie procesu s buržoáznymi nacionalistami na čele s Gustávom Husákom.

vaní. Takto zameraný druh aplikovaného výskumu, ktorý mal v povojnovom období veľmi silnú legitimitu, sa zameriaval na pomoc pri obnove Československa a bol aj ukotvený v ambíciách vtedajšej sociológie. Avšak najmä po roku 1989 prestal byť nielen relevantný, ale začal byť aj politicky problematizovaný. Na druhej strane šlo v prípade ÚVVM PI o pokus etablovať na Slovensku sociologické pracovisko pre výskum verejnej mienky, no v dôsledku neujasnených a nedoriešených vzťahov s pražským ČÚVVM došlo k situácii, keď v rámci jedného štátu vznikli dva druhy národných výskumov, ktoré sú však tematicky a aj formuláciami otázok väčšinou neporovnateľné. Pracovisko na Slovensku bolo pomerne v krátkom čase zrušené. Na jeho činnosť sa nenadviazalo ani po stránke inštitucionálnej, ani personálnej a nestal sa ani inšpiráciou v oblasti tematickej, ani v podobe zopakovania otázok)⁴⁴. V kombinácii s politickým tlakom na odstránenie sociológie z ľudovodemokratickej spoločnosti a vedy došlo na začiatku 50. rokov 20. storočia k uzavretiu tejto fázy etablovania sociologického výskumu verejnej mienky a jeho upadnutia do zabudnutia. Tieto výskumy boli pripravované v čase pred nástupom komunistickej strany k moci v Československu a v období pred jej úplným ovládnutím inštitúcií štátu (čo bolo zjavne zavŕšené až na prelome rokov 1949 – 1950). Ich obsah naznačuje, ktoré zo špecifických tém a problémov boli a doteraz sú v rámci skúmania Slovenska relevantné a ktoré svoju dôležitosť nestarili ani pri viacerých zmenách politických režimov. Takýmto príkladom môže byť, že v demografických údajoch o respondentoch bola systematicky sledovaná národnosť a náboženské vyznanie respondenta, čo sú aj vzhľadom na národnostnú a náboženskú pluralitu krajiny témy na Slovensku dodnes dôležité a aj výskumnícky relevantné.

Analýza počiatkov výskumu verejnej mienky v Československu ukazuje aj na odlišný vývoj sociológie v Česku a na Slovensku nielen v čase štátneho socializmu, ale predovšetkým po roku 1989. V prípade slovenského pracoviska ÚVVM PI však zostal potenciál zozbieraných údajov z reprezentatívnych výskumov sociológmi prakticky dodnes nevyužitý a nevyhodnotený. Zdanlivo väčšie prepojenie s akademickým svetom prostredníctvom poradného zboru zostalo v dejinách slovenskej sociológie nevyužitú a do budúcnosti môže byť výskumnou otázkou nájdenie vysvetlenia, prečo sa nezachovali hodnotenia existencie tohto pracoviska u viacerých aktérov jeho vzniku. Medzi nich možno zaradiť Antona Štefánka, Alexandra Hirnera alebo Martina Katriaka, ktorý bol v čase budovania ÚVVM PI nielen čerstvým absolventom sociológie, ale aj pracovníkom Povereníctva informácií, a tak minimálne okrajovým účastníkom komunikácie medzi akademikmi a povereníctvom. Ide o až fundamentálne odlišnú situáciu od českej sociológie, ktorá nielenže pri obnovo-

⁴⁴ Pravdepodobne jedinou, aj to nie komplexnou inšpiráciou boli niektoré otázky z výskumu náboženstva, ktoré boli použité vo výskume svetonázoru v roku 1968.

vaní výskumu verejnej mienky nadviazala personálne a v niektorých prípadoch aj tematicky na výskumy ČÚVVM, no po roku 1989 došlo k viacnásobnej historickej a kritickej reflexii počiatkov výskumu a jeho vzťahu k politike a sociológii ako vednej disciplíne. Z tohto vidieť jednu dôležitú črtu československej sociológie pred rokom 1989. Napriek silnému inštitucionalizačnému impulzu českej sociológie pre slovenskú sociológiu v medzivojnovom období sa jadrom československej stali dve, relatívne autonómne sociológie, a táto dvojakosť sa do súčasnosti prejavuje aj v analýze dejín československej sociológie, ktoré sú v podstate dejinami dvoch národných sociológií. Tak ako súčasťou českej sociológie neboli špecifiká vývoja sociológie slovenskej, teda ani reflexia špecifických pracovísk pre výskum verejnej mienky na Slovensku, rovnako slovenská sociológia obchádzala a obchádza spoločné dejiny výskumu verejnej mienky, a to tak z povojnového obdobia, no predovšetkým od polovice 60. rokov, keď sa začali realizovať pravidelné reprezentatívne výskumy umožňujúce komparácie slovenskej a českej spoločnosti.

Okolnosti vzniku a pôsobenia ÚVVM PI a ČÚVVM ukazujú na silnú závislosť možností takýchto pracovísk od aktuálnej politickej moci, od dobových česko-slovenských vzťahov i od hľadania modelu vzájomnej spoluexistencie v jednom štátnom útvere. Ďalším dôležitým faktorom problémov pri fungovaní slovenského pracoviska, ako aj zachovania jeho ducha či skúseností je aj úzky okruh profesionálne pripravených alebo profesionalizovaných pracovníkov, ktorí by nielen zabezpečili primeranú šandardnosť vtedajších výskumov, ale aj reprodukciu tohto druhu výskumu či nadviazanie na jeho počiatky pri obnove sociologického bádania a výskumu verejnej mienky v 60. rokoch. Neskoršie pokusy a aj reálne založenie pracovísk pre výskum verejnej mienky v Československu ukazujú, že pre slovenský výskum verejnej mienky sa dôležitejším a výhodnejším stal až model rozvíjaný od polovice 60. rokov, keď pre potreby poznania slovenskej verejnej mienky zbierali informácie až dve, od seba nezávislé inštitúcie. Neskôr prijaté riešenie, že existovalo ústredné celoštátne pracovisko pre výskum verejnej mienky (ÚVVM ČSAV) a samostatné slovenské pracovisko založené ako KVVM pri Osvetovom ústave (neskôr pri VÚKVM) (Tížik – Sivák 2019) umožňuje spätne nielen komparáciu výsledkov za českú a slovenskú spoločnosť, ale aj metodologickú kontrolu presnosti a spoľahlivosti získaných výsledkov v rôznych etapách výskumu verejnej mienky na Slovensku. Okrem toho, aj model zvolený v 60. rokoch, keď obe pracoviská vznikli mimo inštitúcií štátnej exekutívy, umožnil väčšiu mieru akademickej nezávislosti pri formovaní obsahu činnosti pracovísk, a to aj napriek istému druhu ideologickej kontroly nad ich činnosťou.

Miroslav Tížik, pôsobí na Sociologickom ústave SAV a na Katedre sociálnej práce Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Bol vedúcim

projektu, v rámci ktorého bol založený Slovenský archív sociálnych dát (SASD). Zameriava sa na sociológiu náboženstva, sociológiu umenia, sociologickú teóriu a okrem iného aj kvalitatívnu sociológiu.

LITERATÚRA

- ADAMEC, Č., 1966a: Počátky výzkumu veřejného mínění u nás – první část. Sociologický časopis 2(1): 1-16.
- ADAMEC, Č., 1966b: Počátky výzkumu veřejného mínění u nás – druhá část. Sociologický časopis 2(3): 383-399.
- ADAMEC, Č., 1968: Počátky výzkumu veřejného mínění u nás. In: Obrdlíková, J., Slávik, D. (eds.): O koncepci dějin československé sociologie. Sborník materiálů ze symposia konaného v Brně ve dnech 19. – 20. června 1967. Brno: Městský výbor Socialistického svazu mádeže. s. 313- 317.
- ADAMEC, Č., 1996: Počátky výzkumu veřejného mínění v českých zemích. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- BARNOVSKÝ, M., 2004: Slovenská spoločnosť v zrkadle výskumov verejnej mienky 1948 – 1949. Historický časopis 52(3): 469-502.
- BEČVÁŘ, J., 1996: Ústav pro výzkum veřejného mínění ČSAV 1967 – 1972. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- BOKES, F., 1967: Snahy o organizovanie slovenskej vedy od konca 18. storočia do vzniku SAV. K 100. výročiu počiatkov organizovania slovenského vedeckého života, k 40. výročiu vzniku Učenej spoločnosti Šafárikovej a k 25. výročiu vzniku SAVU. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- ČUKAN, K. – ŠRÁMEK, L., 2015: Verejná mienka. História, teória, výskum. Trnava: Univerzita Sv. Cyrila a Metoda v Trnave.
- DARMO, J., 2000: Novinári v historických prelomoch moci a politiky (1945 – 1948) II. Otázky žurnalistiky 4: 300-307.
- GULA, P., 1946: K sociografickému výskumu Slovenska. (Prednáška, prednesená na valnom zhromaždení Sociologického odboru MS. In: Sociologický sborník 1, (3-4): 196-203.
- HALLON, L. – LEŠKOVÁ, D., 2018: Výskum v službách kultúry: Pamätnica k 50. výročiu vzniku Výskumného ústavu kultúry. Bratislava: Národné osvetové centrum.
- HOLLÝ, K., 2011: Inštitucionálne predpoklady vývoja vedy na Slovensku po roku 1918. Forum Historiae, 5(1): 1-3. Dostupné na: <http://www.forumhistoriae.sk/sites/default/files/editorial.pdf>
- HUDEK, A., 2011: Vznik a vývoj Slovenskej akadémie vied a umení v rokoch 1942 – 1945. Forum Historiae 5(1): 37-55. Dostupné na: http://www.forumhistoriae.sk/sites/default/files/hudek1_0.pdf
- JUNGOVÁ, E., 2008: Fašismus nařizuje – demokracie se ptá. Naše společnost 6(2): 8-12.
- KARÁSEK, J. 1990: K problémom reprezentatívnosti výskumov Ústavu pre výskum verejnej mienky Slovenského štatistického úradu v Bratislave. Sociológia 22(5): 547-559.
- KMEŤ, N., 2000: Postavenie cirkvi na Slovensku 1948 – 1951. Bratislava: VEDA.

- NEŠPOR, Z. N., 2017: Československý ústav pro výzkum veřejného mínění. In: Sociologická encyklopedie, Dostupné z : https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/%C4%8Ceskoslovensk%C3%BD_%C3%BAstav_pro_v%C3%BDzkum_ve%C5%99ejn%C3%A9ho_m%C3%ADn%C4%9Bn%C3%AD
- O slovenský ústav pre výskum verejnej mienky, 1946: In: Sociologický sborník. Ročník 1(2): 150-151.
- OLLÍK, T. ,1968: Návrh ideovej koncepcie dejín slovenskej sociológie. In: Obrdlíková, J., Slávik, D. (eds.). O koncepcii dejín československé sociologie. Sborník materiálů ze symposia konaného v Brně ve dnech 19. – 20. června 1967. Brno: Městský výbor Socialistického svazu mádeže. s. 49-77.
- PÖSS, O. (ed.), 1994: Slovenská akadémia vied a umení. Z dejín vied a techniky na Slovensku XVI. Bratislava: Historický ústav – oddelenie dejín vied a techniky.
- Proti politickej činnosti kňazov, 1949: Katolícke noviny 64(8), 20. 2. 1949: 3.
- SZOMOLÁNYIOVÁ, S., 1990: História zrodu a formovania sociologického pracoviska SAV. Štúdia a dokumenty. Bratislava: Odbor sociológie ÚFS SAV.
- ŠAMANOVÁ, G., 2006: (Kvazi)demokratická obdobia výskumu verejného mínění před rokem 1989. Naše společnost 4(1): 19-21.
- ŠRÁMEK, L., 2000: Výskum verejnej mienky – politika – média. Bratislava: Mediálne informačné centrum.
- ŠTEFANSKÝ, V., 2008: Slovenská národná rada (1945 – 1947). In: Pekník, M. a kol. Slovenské národné rady a cesta k parlamentarizmu. Bratislava: VEDA, s. 165-183.
- ŠUBRT, J., 2016: Mapping the Beginnings of Public Opinion Research in the Czech Lands after World War II. In: Bachmann, K., Gieske, J. (eds.). The Silent Majority in Communist and Post-Communist States. Opinion Polling in Eastern and South-Eastern Europe. Frankfurt am Main: Peter Lang, pp. 23-42.
- TÍŽIK, M., 2019: Sociológia náboženstva v období štátneho socializmu. In: Tížik, M. L. Sivák (eds.). Svetonázorové dilemy, ateizmus a náboženská viera na Slovensku. O prekonávaní a výskume náboženstva v slovenskej sociológii v druhej polovici 20. storočia. Bratislava: Sociologický ústav SAV, s. 15-63.
- TÍŽIK, M. – SIVÁK, L. (eds.), 2019: Svetonázorové dilemy, ateizmus a náboženská viera na Slovensku. O prekonávaní a výskume náboženstva v slovenskej sociológii v druhej polovici 20. storočia. Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- VÁVRA, M. – ČÍŽEK, T., 2020: Výzkum veřejného mínění před rokem 1989: služba vědě, státnímu aparátu a veřejnosti. Naše společnost 18(1): 11-31. <https://doi.org/10.13060/1214438X.2020.1.18.517>, Dostupné na: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c3/a5350/f28/2020-01_na%C5%A1e-spole%C4%8Dnost_vyzkumy89.pdf

ARCHÍVNE FONDY

- Dôvodová zpráva k návrhu zriadenia Ústavu pre výskum verejnej mienky na Slovensku. Archív SAV, Fond ÚFaS SAV, kr. 73, i. č. 1154.
- Návrh M. Katriaka na zriadenie Ústavu pre výskum verejnej mienky na Slovensku. Archív SAV, Fond ÚFaS SAV, kr. 34, i. č. 785.
- Návrh na pracovné zameranie, kádrové a materiálne vybavenie Ústavu pre výskum verejnej mienky SAV. Archív SAV, Fond: VK FSP SAV kr. 218, i. č. 2219.

O činnosti Ústavu pre výskum verejnej mienky na Slovensku v r. 1947 – 1950. Archív SAV, Fond Ústavu filozofie a sociológie SAV, kr. 73, i. č. 1154.

SAVU odporúča zriadiť Ústav pre výskum verejnej mienky. (z 13. 6. 1946). Archív SAV, Fond SAVU, k. 40, i. č. 119

Ústav pre výskum verejnej mienky – Pripomienky Umeleckej a vedeckej rade k zriadeniu Ústavu pre výskum verejnej mienky z 2. 9. 1946), Archív SAV, Fond Umelecká a vedecká rada, kr. 19, i. č. 179.

Výzkum duchodů domácností. Předběžná zpráva. Výzkumné oddělení Lidovýchovného studijního ústavu v Praze. Listopad 1950. Archív Osvětového ústavu v Praze, B 187.

Zápisnica o porade Sboru predsedov vedeckých ústavov SAVU, ktorá bola dňa 22. 1. 1949, Archív SAV, Fond SAVU, k. 40, i. č. 119.

Zpráva k návrhu na zriadenie Ústavu pre výskum verejnej mienky na Slovensku. Archív SAV, Fond VK FSP SAV kr. 218, i. č. 2219.

PRÍLOHY

Príloha č. 1: Respondenti vo výskumoch ÚVVM PI podľa vierovyznania⁴⁵

	Výskum č.	Vzorka	Rímsko-katolíkov	Evanjelíkov	Grécko-katolíkov	Iní a bez vyznania
1948/21.10.	5	1201	73,7	21,0	4,6	0,7
1948/23.12.	7	1151	75,4	20,2	3,9	0,5
1949/28.1.	8	1140	71,9	20,4	5,2	2,5
1949/13.4.	10	1169	71,3	19,5	6,3	2,9
1949/19.5.	11	1190	71,8	19,9	5,7	2,5
1949/15.9.	13	1082	72,4	17,9	6,4	3,3
1949/november	14	1099	70,2	19,7	6,6	3,5
1950/30.9.	22/A	1034	73,6	19,4	4,4	2,6
Sčítanie obyvateľstva 1950			76,2	12,9	6,6	4,3

Spracované podľa Barnovský (2004) a (Výzkum duchodů...).

⁴⁵ Skupina iní obsahuje spomedzi náboženských konfesií aj reformovaných kresťanov (kalvínov, ktorých bolo v sčítaní v roku 1950 v populácii 3,24 % a izraelitov, ktorých bolo v sčítaní 0,2 %. Je však málo pravdepodobné, že vo vzorkách jednotlivých reprezentatívnych výskumov by zohrávali tieto skupiny výraznejší podiel v skupine iní a bez vyznania a malý, ale systematický nárast v tejto skupine respondentov od roku 1949 možno pripisovať najmä ľuďom, ktorí sa rozhodli subjektívne sa dištancovať od náboženského vyznania. Šlo zároveň aj o obdobie rozbehu celoštátnej kampane za vystupovanie z cirkvi.

Príloha č. 2: Počty realizovaných výskumov a ich tematické zameranie

Rok	ČÚVVM (počet výskumov)	ČÚVVM (témy)	ÚVVM PI (počet výskumov)	ÚVVM PI (témy)
1946	11	Film, MNV, náboženstvo, automobily, zmiešané výskumy	0	-
1947	15	Zdravotníctvo, národné podniky, manželstvo, vysokoškooláci, zamestnanci v továrňach, zmiešané výskumy	0	-
1948	Min. 6 (predpoklad 10)	Bývanie, zamestnanosť žien, obuv, zmiešané výskumy	7	Národná identita Slovákov, vzťah k Čechom a maďarskej menšine a židovská otázka, vyst'ahovanie Maďarov, občianske práva Maďarov, družstevníctvo, náboženstvo
1949	Min. 1 (približne 7-8)	hospodárstvo	9	Plánovanie hospodárstva, výsledky dvojročnice, spriemyselňovanie Slovenska, hodnotenie situácie v ľudovodemokratickom systéme, JRD, cirkvi a Katolícka akcia, hodnotenie ekonomickej situácie,
1950	Neznámy údaj (predpoklad 5- 8)	neznáme	8	Zatiaľ nespracované

Spracované podľa: ČSDA, Barnovský (2004). Katalóg dát v ČSDA za roky 1946 – 1950 nie je úplný, najmä za roky 1949, rok 1950 je ešte nespracovaný a nepublikovaný, preto sú posledné tri roky len odhady počtov výskumov.